

**Заклад вищої освіти «Український католицький університет»**

**Гуманітарний факультет**

**Кафедра історії**

Кваліфікаційна робота на тему

**«Український культурно-просвітницький рух на Донеччині (1989-2021 рр.)»**

Виконала студентка 4 курсу, групи  
ГІС19/Б

Галузі знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальності 032 Історія та археологія

Освітньої програми «Історія»

Освітній ступінь Бакалавр

Кабацька Л. Д

Керівник Доктор історичних наук, проф.

Задунайський В.В.

Рецензент \_\_\_\_\_

Львів – 2023 року

## ЗМІСТ

|  |    |
|--|----|
| ВСТУП.....   | 3  |
| РОЗДІЛ I: Суспільно-політичне, етнокультурне та соціально-економічне становище Донецької області з кінця 1980-х рр. – до 2014 р..... | 9  |
| 1.1 Суспільно-політичне та соціально-економічне життя Донецького регіону.....  | 9  |
| 1.2. Етнокультурний вимір та проблема ідентичності Донеччини.....  | 13 |
| 1.3 Мовне питання в регіоні.....   | 19 |
| РОЗДІЛ II: Український культурно-просвітницьких рух до початку російської агресії в 2014 р.....                                      | 26 |
| 2.1. Роль українського культурно-просвітницького руху Донеччини в проголошенні незалежності України.....                             | 27 |
| 2.2. Діяльність українських культурно-просвітницьких осередків Донецької області в 1990-х – на початку 2000-х рр.....                | 34 |
| 2.3. Партія регіонів і український культурно-просвітницький рух Донеччини.....   | 44 |
| РОЗДІЛ III: Український культурно-просвітницьких рух після 2014 року.....  | 52 |
| 3.1. Гібридна війна та тимчасова російська окупація окремих районів Донецької області.....   | 52 |
| 3.2. Українське культурне відродження на підконтрольних Україні теренах Донеччини.....   | 55 |
| ВИСНОВКИ.....  | 60 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....  | 63 |

## ВСТУП

### **Актуальність дослідження.** *«Сонце України встає на Донбасі!»*

З початком реформ другої половини 1980-х років активізувалось суспільно-політичне та національно-культурне життя на Донеччині. Наслідком політичних, соціальних та економічних змін стало здобуття Україною незалежності у 1991 році. Тоді постала необхідність у реалізації державної політики, спрямованої на національно-культурне відродження, бо становлення національних держав супроводжується процесом національної самоідентифікації, підвищенням інтересу до своєї мови, історії та культури. Хоч влада і давала в деякій мірі свободу дій, проте належною мірою не сприяла повноцінному розвитку українства. Якщо не можна було покластися на тогочасну політичну еліту, необхідно було самим ставати елітою. Тому небайдужі представники української інтелігенції, активне студентство та представники інших середовищ мусили брати справу національно-культурного відродження в свої руки й створювати відповідні культурно-просвітницькі осередки у регіоні.

З огляду на це, досить актуальним є дослідження діяльності українських культурно-просвітницьких організацій Донеччини, як феномену розвитку громадянського суспільства на регіональному рівні.

**Додаткової актуальності** таке дослідження набуло від початку гібридної війни проти України, що призвела до тимчасової російської окупації в 2014 р. окремих районів Донецької області. Тоді посилювалися спроби РФ нав'язати доктрину «русского мира», зневілювавши українську мову, культуру та історичну пам'ять на цих територіях, представивши їх як «споконвіку російські землі». Все це вимагає змістовного дослідження українського культурно-просвітницького відродження на Донеччині, зокрема становлення і розвитку місцевих українських громадських осередків Донеччини, які займалися дерусифікацією краю, відродженням національної пам'яті, збереженням історичної спадщини та культури. На окрему увагу заслуговує аналіз розвитку цього руху впродовж 2014 - 2021 рр. на тій території Донецької області, яку вдалося захистити від російської збройної агресії.

Отже, висвітлення зазначеної теми сприятиме переосмисленню та порівнянню досвіду українського культурно-просвітницького руху на Донеччині на різних етапах його розвитку з кінця 1980-х рр. – до початку повномасштабного російського збройного вторгнення в 2022 р.

**Метою** кваліфікаційною роботи є дослідження виникнення, становлення та наслідків діяльності українського культурно-просвітницького руху на Донеччині впродовж в 1989-2021 рр.

Для досягнення вище згаданої мети необхідно виконати такі **дослідницькі завдання**:

- Проаналізувати та опрацювати історіографію і джерельну базу проблеми;
- Розглянути суспільно-політичний, етнокультурний та соціально-економічний контекст;
- Виявити передумови для розгортання українського культурно - просвітницького руху;
- Дослідити діяльність громадських організацій, товариств, об'єднань до початку гібридної війни росії проти України;
- Простежити як після 2014 р. на підконтрольних Україні теренах Донеччини проходив процес українського культурного відродження;
- Визначити досягнення і прорахунки українського культурно-просвітницького руху в Донецькій області на різних етапах його розвитку;

**Об'єктом** дослідження є українське культурне відродження Донеччини з кінця 1989 – до початку повномасштабної російської збройної агресій в 2022 р.

**Предметом** діяльність українських культурно-просвітницьких осередків Донеччини в 1989 – 2021 рр.

**Хронологічні та територіальні межі:** Розгляд українського-культурно-просвітницького руху буде здійснений в часових проміжках з кінця 1980-х років і до початку повномасштабного вторгнення 2022 р. на території Донецької області.

**Методологічну основу** моєї кваліфікаційної роботи становить системний підхід, який полягає у системності аналізу причин, змісту і наслідків українського культурно-просвітницького руху на Донеччині (1989-2021 рр.). Для здійснення огляду особливостей суспільно-політичної, етнокультурної та соціально-економічної ситуації в регіоні, в якій діяли відповідні організації, був використаний **описовий метод**. Для визначення хронологічних меж роботи та вияву особливостей українського національно-культурного руху в регіоні у хронологічній послідовності був використаний **проблемно-хронологічний метод**. Також був використаний **порівняльний метод**, який дозволив мені виявити не тільки спільні й відмінні риси руху до і після 2014 року, але й встановити його досягнення та прорахунки. **Метод класифікації** допоміг мені класифікувати український культурно-просвітницький рух в якості окремого явища в Донецькому регіоні. Використання всіх цих методів дали мені можливість дослідити зазначену проблематику.

**Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що порушена проблема українського культурно-просвітницького руху на Донеччині ще не знайшла глибокого висвітлення в сучасній історіографії.

**Історіографія.** Війна на Донбасі 2014 року викликала потужну хвилю наукового зацікавлення дослідників цим регіоном, його економікою, культурою та соціальним складом. Протягом 2014 – 2022 року з'явилася низка науково-популярних публікацій, зокрема М. Віхрова - «Дикий Схід. Нарис історії та сьогодення Донбасу»<sup>1</sup>; Деніса Казанського, Марини Воротинцевої «Як Україна втрачала Донбас»;<sup>2</sup> та С. Кульчицького, Л. Якубової «Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини»;<sup>3</sup>

Відзначу й появу аналітичних оглядів. Тут виокремлю аналітичну доповідь «Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України:

---

<sup>1</sup> М. Віхров. Дикий Схід. Нарис історії та сьогодення Донбасу. Вид. 2-ге, доповнене, Київ: Темпора, 2021, 372 с.

<sup>2</sup> Д. Казанський, М. Воротинцева. Як Україна втрачала Донбас. Книжкове видавництво Чорна гора. 2020, с. 336

<sup>3</sup> С. Кульчицький, Л. Якубова. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. – Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2016, 720 с.

історичний досвід, модерні виклики, перспективи»; підготовлену В. Смолієм, С. Кульчицьким та Л. Якубовою.<sup>4</sup>

Тема українського культурно-просвітницького руху на Донеччині попри актуальність все ще повною мірою не досліджена у вітчизняній історіографії. Серед вчених, які розробляють цю проблематику треба згадати Катерину Зарембо, яка у монографії «Схід українського сонця. Історії Донеччини та Луганщини»<sup>5</sup> спробувала проаналізувати численні культурні та громадські організації, які діяли в Донецьку та Луганську до російського вторгнення 2014 року. Історіографія проблеми діяльності громадських об'єднань у східних областях України у 80-ті та 90-ті роки ХХ століття представлена працями очевидців та безпосередніх учасників подій В. Білецького<sup>6</sup>, І.Дзюби<sup>7</sup> та Т. Болбат.<sup>8</sup>

Окремо вартує згадати праці В. Задунайського<sup>9</sup>, присвячені історії зародження та розвитку козацького руху на Донбасі, в яких вперше проаналізовано й особливість молодіжного козацького вектору на Донеччині.

Мають місце і тематичні збірки наукових статей та спогадів, присвячених відповідній проблемі. Зокрема статті В.І. Романько<sup>10</sup> про краєзнавство на Донеччині. Також збірка

---

<sup>4</sup> В. Смолій, С. Кульчицький, Л. Якубова. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи. Аналітична доповідь, Відп. ред. Г. Борjak. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2016., 616 с.

<sup>5</sup> К. Зарембо. Схід українського сонця. Історії Донеччини та Луганщини початку ХХІ століття. Львів: Човен, 2022., 160 с.

<sup>6</sup> В. Білецький. Схід України в інтегративних процесах сучасного державотворення. Донецьк: Бібліотека журналу «Схід», 2005. 28 с.; Історія Донецької крайової організації Народного Руху України. Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2009. 172 с.; Український культурологічний центр у Донецьку//Український Світ. Число 4-6, 2005. с. 6-9; Білецький В. С. «Східний часопис»: досвід і уроки створення масової україномовної газети на Донбасі (1992–1997 рр.) // Донецьк: Український культурологічний центр, 2009.

<sup>7</sup> І. М. Дзюба. Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї. К.: Інститут історії України НАН України, 2015.

<sup>8</sup> Т. Болбат. Періодизація історії громадянських об'єднань східної України (квітень 1985-червень 1996 рр.). Донецький вісник наук. товариства ім. Т. Шевченка. Т.13, Донецьк: Український культурологічний центр, 2006 р., с.107-123; Т.Болбат. Общественные объединения Донбасса (1985-1996) / Нові сторінки історії Донбасу: Ст. кн.7/ Голов. ред. З. Г. Лихоболова.– Донецьк, 1999. – С 145-154;

<sup>9</sup> В. Задунайський. Донецьке історико-етнографічне товариство «Курінь» – первісток українського молодіжного культурно-просвітницького руху на Донеччині. Музейні засоби з народознавства: Матеріали обласного семінару, За ред. Т.В.Ілляшенко. Донецьк: ДОКМ, 1998. С. 8-10. В.Задунайський, Відродження українських козацько-лицарських традицій бойового мистецтва на Донеччині. Межэтноніческіе культурне связи в Донбассе: история, этнография, культура. Донецьк: «Чайка», 2000. С. 172-177. Задунайський В. «Донецький курінь» – осередок відродження українських козацько-лицарських традицій в Донецьку. Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Київ-Донецьк: Вид-во ДонНУ. 2001, Т. 18. С. 255-262. В.Задунайський. Українське козацьке відродження та Народний Рух України (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.). Схід, 2009. № 6. С. 30-32. Задунайський В. Молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині (1984-2009 рр.). Донецьк: «Ноулідж», 2011. 243 с.

<sup>10</sup> В.І. Романько. Донецькій обласній краєзнавчій організації – 25 років! Донеччина. 2015. 20 січня. С. 3, 5.

В.І. Романько. Донецька обласна організація: 2008–2018. Літопис НСКУ:2008–2018. С. 181–201. В.І. Романько. Краєзнавство Донеччини: 30 років пошуків. Форум краєзнавців Донеччини. Доповіді учасників за ред. Н. Р. Темірової. Вінниця–Слов'янськ: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 220 с

«Синій птах», упорядкована Л. Огневою<sup>11</sup>, в якій вміщено матеріали про утворення та діяльність першої української школи у місті Донецьку. До того ж, розглядаються питання становлення української школи на Донбасі у період незалежної України в статтях Ю. Доценко<sup>12</sup>, І. Зоц<sup>13</sup>, М. Нікуліна<sup>14</sup>, А. Плевницької<sup>15</sup> тощо.

На жаль, досі бракує комплексного вивчення українського культурно-просвітницького руху від початків виборення незалежності України наприкінці 1980-х рр. – до наших днів. Особливе значення тут набуває осмислення ролі цього явища в Донецькому регіоні, який відіграв і продовжує відігравати важливу роль в новітній історії України.

**Джерела.** Джерельна база мого дослідження здебільшого складається зі спогадів безпосередніх учасників українського культурно-просвітницького руху на Донеччині. Серед них особливу цінність становлять спогади членів Донецького відділення Всеукраїнського Товариства Української Мови ім. Т.Г. Шевченка (далі ДТУМ) «Ми йдемо!»<sup>16</sup>; Важливу інформацію містять спогади про молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині, упорядковані В. Задунайським.<sup>17</sup>; Змістовним джерелом є книга – спогад про людей, які творили український Донбас І. Зоца «Донбасія».<sup>18</sup> Також, цінним джерелом стали спогади «Синій птах Донеччини», упорядковані Людмилою Огневою<sup>19</sup>, про відродження української культури на Донеччині.

Інша група джерел – документи законодавчо-нормативного характеру, в яких вміщено ключові документи, що вплинули на становлення українського національно-культурного відродження.<sup>20</sup> Серед них відзначаю Закон Української РСР «Про мови»

<sup>11</sup> Синій птах Донеччини / Упорядкування, примітки Людмили Огневої., Всеукраїнська культурно-освітня асоціація Гуманної Педагогіки, 2020., 138 с.

<sup>12</sup> Ю. Доценко. З днем відродження, українська школо! Донеччина. 1990. 4 вересня., с. 3; Ю.Доценко. Там, де колись козаки зимували, готується зустрічати свою першу зиму перша в районі українська школа, Донеччина.,1996., 22 жовтня., С. 2;Ю. Доценко. Школа на «Соловках» ,Донеччина. 1997. 11 вересня. ,с. 3.

<sup>13</sup> І. Зоц. Українських шкіл у Донецьку побільшає на 7, Донеччина. 2003, 7 серпня, С. 1.

<sup>14</sup> М Нікуліна. Україноязычної школе – быть // Макеевский рабочий. 1998. 31 марта, С. 2.

<sup>15</sup> А. Плевницька. Першій українській школі – 15 років // Світлиця: Додат. до газ. «Донеччина», 2005 г. № 71.С. 2.

<sup>16</sup> В. Білецький, В. Оліфіренко, В.Тиха,М. Любенко, Ф. Олехнович, В. Ребрик, Г.Гордасевич, С. Єременко. Заг. Редакція В. Білецького. Ми йдемо!// Донецьк: Український культурологічний центр., 1998, 225 с.

<sup>17</sup> Спогади про молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині. Вступ. слово, ред., упоряд. та ком. В.В.Задунайського. Донецьк: «Ноулдж», 2010. 154 с.

<sup>18</sup> І. Зоц. Донбасія. Ігор Зоц. К:Ярославів Вал,2021, 252 с.

<sup>19</sup> Синій птах Донеччини / Упорядкування, примітки Людмили Огневої. Всеукраїнська культурно-освітня асоціація Гуманної Педагогіки, 2020., 138 с.

<sup>20</sup> Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки: про мови в Українській РСР // ВР N 8312-XI. ВВР,

1989 року, Закон України «Про освіту» 1991 року, Закон України «Про об'єднання громадян» 1992 року та Конституцію України 1996 р. Було використано і статистичні та довідкові дані. Окремо відзначаю важливість матеріалів Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., підсумків всеукраїнського перепису населення 2001 року, опитувань соціологічної групи «Рейтинг» та соціологічних опитувань щодо питання мови в 2012 р.<sup>21</sup> Цінну інформації знайдено у довідковому виданні Донецької області стосовно реєстру громадських організацій.<sup>22</sup>

Наявна джерельна база дозволила дослідити зазначену тему роботи.

**Структура роботи** обумовлена метою дослідження і складається з вступу, 3-х розділів, висновку і списку використаних джерел та літератури.

В першому розділі буде розглянуто суспільно-політичне, етнокультурне та соціально-економічне становище Донецької області з кінця 1980-х рр. – до 2014 р.,

У другому розділі проаналізовано діяльності українських культурно-просвітницьких осередків Донецької області в 1990-х – на початку 2000-х рр.

У третьому розділі досліджено вплив гібридної війни і тимчасової російської окупації окремих районів Донецької області на українське культурне відродження.

---

1989, Додаток до N 45, ст. 632; Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної Ради. 1991 р. №34. Закон України «Про об'єднання громадян» // Голос України. 18 липня 1992 р. Конституція України. – К.: Українська правнича фундація, 1996

<sup>21</sup> Відомість про результати Всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991 р. // ЦДАВО України. Ф. 1., Оп. 28., Спр. 144. ., 6; Підсумки всеукраїнського перепису населення 2001 року. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/donetsk> ; Соціологічна група «Рейтинг», «Питання мови: результати останніх досліджень 2012 року», травень 2012, [Електронний ресурс] - режим доступу: [https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg\\_files/rg\\_mova\\_dynamika\\_052012.pdf](https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_mova_dynamika_052012.pdf)

<sup>22</sup> Довідник громадських організацій Донеччини. Донецьк: Український культурологічний центр, Білецький В.С. та ін., 1998. 63 с.



## **РОЗДІЛ I: Суспільно-політичне, етнокультурне та соціально-економічне становище Донецької області з кінця 1980-х рр. – до 2014 р.**

Для початку варто зазначити, що Донеччина є частиною Донецького вугільного басейну – важливого індустріального регіону. Для позначення цієї території прижився топонім «Донбас», який обросли міфи та стереотипи, започатковані радянським союзом й усталені вже за незалежної України.<sup>23</sup> Про них детальніше буде написано в першому підрозділі.

Тож, перш ніж перейти до розгляду українського культурно-просвітницького руху на Донеччині, варто дізнатись про соціально-політичні, етнокультурні та економічні особливості регіону до початку гібридної війни, що обумовили специфіку українського культурно-просвітницького руху в його межах.

Дослідник С. Кульчицький вважає, що «специфіка» Донбасу є продуктом його суперечливої історії та наслідком тривалих соціально-економічних, суспільно-політичних й етнокультурних процесів, проте саме вони дали бурхливий стрибок створенню мережі національно-культурного руху.<sup>24</sup> Ці процеси я спробую не тільки коротко розглянути в першому розділі, а й зробити певні висновки, щоб зрозуміти тенденції становлення та розвитку українського культурно-просвітницького руху в Донецькій області з 1980 – 2021 рр.

### **1.1 Суспільно-політичне та економічне життя Донецького регіону**

Донбас стояв в авангарді демократичних перетворень наприкінці ХХ століття. Це яскраво демонструють шахтарські страйки 1989 року, коли інтереси шахтарів збіглися з інтересами національно-демократичних сил.<sup>25</sup>

С. Кульчицький і Л. Якубова припускали, що саме бідність 90 % громадян стала каталізатором для здобуття Україною незалежності. Люди, які сказали «так»

---

<sup>23</sup> Катерина Зарембо. *Схід українського сонця. Історії Донеччини та Луганщини початку ХХІ століття*. Львів: Човен, 2022. с.18

<sup>24</sup> С. Кульчицький, Л. Якубова. *Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини*. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2016, с.13

<sup>25</sup> Брошура «Донбас: Перепрочитання образу» [Електронний ресурс] - режим доступу : [https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/donbas\\_pereprochytannia.pdf](https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/donbas_pereprochytannia.pdf)

незалежності прагнули жити краще, ніж в СРСР. У Донецькій області у ході референдуму 1 грудня 1991 р. 84% громадян підтримали незалежність.<sup>26</sup>

Пошуки «нової» ідентичності для жителів Донбасу ускладнювалися економічною кризою початку 1990-х рр.<sup>27</sup> З 07 до 20 червня 1993 року відбувався ще один масштабний страйк шахтарів. Мітингувальники були обурені рівнем безробіття та багатократним підвищенням цін без відповідної індексації заробітної плати. Керівництву України було висунуто не тільки економічні вимоги, а і політичні – референдум про довіру президенту. В результаті масових шахтарських страйків Верховна Рада ініціювала проведення перших в історії незалежної України дострокових виборів президента в березні 1994 року і парламенту в червні 1994 року.<sup>28</sup>

Тоді, вугільна промисловість незалежної України не була ні престижною, ні прибутковою. Собівартість видобутого на Донбасі вугілля переважала вартість, за якою його продавали, тож з державного бюджету регіон отримував регулярні дотації. До того ж, фінансова підтримка була привласнена місцевою верхівкою, а не була спрямована на інновації та реформування.<sup>29</sup> За умов відсутності у держбюджеті України необхідних коштів для дотування вугільної промисловості Кабінет Міністрів ухвалив рішення про початок реструктуризації вугільної промисловості, з 1995 р. почалося масове закриття шахт, що стало рівноцінним катастрофі й зумовило серйозні екологічні біди: підтоплення територій, деградація та просідання ґрунтів, погіршення якості питної води.<sup>30</sup> Ейфорія від незалежності закінчилась й прийшла в глибоке розчарування, оскільки радянський міф про шахтарів, як привілейований стан суспільства не співпадав з дійсністю.

Як зазначає М. Віхров, наприкінці ХХ століття Донбас виявився дезадаптованим економічно, а також дезорієнтованим політично, що призвело до визрівання

---

<sup>26</sup> Відомість про результати Всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991 р. // ЦДАВО України. Ф. 1., Оп. 28., Спр. 144. ., 6.

<sup>27</sup> С. В. Адамович. *Донбас у суспільно-політичному житті України (1991-2005 рр.)*. М-во освіти і науки України, Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника, Галиц. іст.-політол. центр. Івано-Франківськ: Горлицьвіт, 2006, с. 40

<sup>28</sup> Максим Віхров . *«Дикий Схід. Нарис історії та сьогодення Донбасу»*. Вид.2-ге, доповнене. Київ: Темпора с. 216

<sup>29</sup> Катерина Зарембо. *Схід українського сонця...с.26-27*

<sup>30</sup> С. В. Адамович. *Донбас у суспільно-політичному житті України (1991-2005 рр.)*..с.41

сепаратизму.<sup>31</sup> Заклики до відокремлення Донбасу від України лунали ще напередодні розпаду Радянського Союзу від сепаратисько налаштованих організацій «Інтеррух Донбасу» та «Демократичний Донбас», вони також виступали проти незалежності України.<sup>32</sup> Місцевий сепаратизм підтримувався місцевими елітами, саме завдяки їхній ініціативі проводились різні акції антиукраїнського характеру. Проте, народний сепаратизм на Донбасі був явищем маргінальним, а будь-який значимий і політично оформлений проросійський рух відсутнім.<sup>33</sup> На парламентських виборах 2012 р. партія «Російський блок» набрала тільки 0,4% голосів у Донецькій області.<sup>34</sup> Тож, М. Віхров доходить висновку, що масові публічні прояви сепаратизму до 2014 року були нічим іншим, як телевізійна картинка, яку створювали політтехнологи.<sup>35</sup> Навіть опитування населення, проведене вже у квітні 2014 р. Київським міжнародним інститутом соціології, засвідчило: більшість населення регіону – за збереження Донбасу у складі України і лише 30% – за від'єднання східних областей від України.<sup>36</sup>

Донецька еліта спекулювала народними настроями у регіоні, перекладаючи провину за кризу на опонентів в Києві. Таким чином, жителі Донбасу ставали опозиційно налаштовані до Київської влади. Знаходячись на політичній перипетії, Донбас найчастіше обирав «своїх» кандидатів, зрозумілих та близьких по духу. Спочатку таким кандидатом став Леонід Кучма на виборах 1994 року, де у другому турі 79 %<sup>37</sup> виборців Донеччини підтримали його. Проте, новобраний президент не виправдав їх сподівань, адже не зміг вивести Донбас з економічної кризи. Для нього Донбас був подібний до Чорнобиля, тільки «*Чорнобиль – не ядерний, а соціальний*».<sup>38</sup> Щоб бути переобраним на другий термін 1999 року, Кучмі необхідно було заручитися підтримкою регіональної еліти Донбасу, яку пафосно назвали «донецькими». Після укладання альянсу Кучми з «донецькими» в Україні утворився новий суспільний клас,

<sup>31</sup> Максим Віхров. *Дикий Схід...* с.237

<sup>32</sup> Д. Казанський, М. Воротинцева. *Як Україна втрачала Донбас*. Книжкове видавництво Чорна гора. 2020, с. 11 - 12

<sup>33</sup> Д. Казанський, М. Воротинцева. *Як Україна втрачала Донбас...* с. 10

<sup>34</sup> С. Пахоменко. *ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНФЛІКТІ НА ДОНБАСІ. INTERMARUM: історія, політика, культура*. 2015. Вип.2. с. 380 – 381 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intermarum.zu.edu.ua/article/view/90591/86500>

<sup>35</sup> Максим Віхров. *Дикий Схід...* с. 238

<sup>36</sup> Як бути з Донбасом? // Дзеркало тижня., 2014. № 23 (27 червня–4 липня)

<sup>37</sup> Історія виборів: дострокові вибори президента України у 1994 році. Опора.09.04.2021.

[Електронний ресурс] - режим доступу: <https://www.oporaua.org/article/vybory/22993-istoriia-viboriv-dostrokovyi-vibori-prezidenta-ukrayini-u-1994-rotsi>

<sup>38</sup>Л.Кучма. *Про найголовніше*. К., 1999., с.181.

великих капіталістів – олігархат, а у 1997 році створюється Партія регіонів, яка складалась зі «своїх» й активно фігурувала в політичному житті першого десятиліття 2000-х років. З настанням нового століття настала нова загальна суспільно-політична криза, яка негативно вплинула на розвиток освіти, науки та культури.<sup>39</sup>

Важливою подією в українському політичному житті стала «Помаранчева революція» 2004 року, проте на Донбасі вона була сприйнята неоднозначно. Віталій Лозовий, доктор історичних наук, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень пише про ті події: *«Під час виборчої кампанії 2004 року було широко апробовано антифашистський дискурс: у Донецьку вивішувалися плакати кандидата у Президенти В.Ющенка (виступав за українську інтерпретацію історії та державність української мови) з нацистською символікою, а населенню доказували, що він український фюрер. Після Помаранчевої революції «регіонали» переконували Донбас, що Майдан – це нацистський путч «западенців».»*<sup>40</sup> Прихід до влади В. Януковича ознаменував антифашизм своєю ідеологією на Донбасі, тоді під знаменник Великої Перемоги підводилося все політичне життя регіону.<sup>41</sup> Культ «Перемоги» також використовувала РФ, як цементуючий чинник для всього пострадянського простору. Сучасна Росія не змогла змиритися з розпадом радянського союзу, й хотіла зберегти свій вплив в незалежній Україні, поширюючи на її території доктрину «русского мира».<sup>42</sup>

До 2013 року регіон значно збагатися, що можна прослідкувати за заробітною платою, яка була найвищою в країні. Тим паче, за валовим наявним доходом Донеччина протягом 2000-х років залишалася другою за величиною в Україні.<sup>43</sup>

---

<sup>39</sup> Д. Казанський, М. Воротинцева. *Як Україна втрачала Донбас...* с.33-46

<sup>40</sup> Донбас: як вели війну проти української ідентичності. Укрінформ. 24.04.2018.

[Електронний ресурс] - режим доступу:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2447267-donbas-ak-veli-vijnu-proti-ukrainskoi-identichnosti.html>

<sup>41</sup> Так само.

<sup>42</sup> В. Задунайський. *Використання Росією «козацького фактора» в протистоянні з Україною (1991–2021 рр.)*. Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «Козацький фактор у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.». Львів: Видавництво Українського католицького університету 2023, с. 71

<sup>43</sup> В. Михненко. *Причини и последствия войны в Восточной Украине: экономическо-географический подход*. Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. Русское издание. № 1-2, 2020. С. 160-161.

Крім збагачення 2013 рік приніс і потрясіння, які розпочалися із розстрілу «Небесної сотні», втечі В. Януковича та його приспівників, «ленінопаду», штурмів адміністрацій та політичної кризи, що спричинила вакуум влади як у центрі, так і на місцях.<sup>44</sup>

Беззаперечно, найбільш дестабілізуючим фактором в регіоні стала «російська весна» 2014 року, коли терени окремих районів Донецької та Луганської областей були тимчасово окуповані унаслідок збройної агресії рф.<sup>45</sup> Однак, коли постала реальна загроза повної втрати територіальної цілісності й суверенітету події весни 2014 року виступили в якості каталізатора процесу націєтворення.

Отже, Донецька область входить до складу важливого промислового району, Донецького вугільного басейну (Донбасу), який відіграв значну роль у демократичних перетвореннях України кінця ХХ століття. Шахтарські страйки 1989 і 1993 років продемонстрували активну участь регіону в політичному та економічному житті країни. Однак з настанням економічної кризи мільйони жителів почали ностальгувати за Радянським Союзом. Процес реструктуризації шахт болісно уразив жителів регіону. Розвал вугільної галузі вдарив не тільки по економічній ситуації, але й по психологічному стану і політичному сприйняттю дійсності мешканців шахтарських територій. Місцеві еліти маніпулювали народними настроями для досягнення власних політичних цілей. Вони налаштували людей проти державних інституцій у Києві і перекидали на них усю відповідальність за кризу в регіоні. Так з'явилась партія регіонів, яка за час свого існування «приватизувала голос Донбасу» й активно спекулювала під час помаранчевої революції 2004 р. А події 2013 – 2014 рр. стали для Донеччини та її жителів з одного боку - новим серйозним викликом, а з іншого - каталізатором процесу націєтворення.

## **1.2. Етнокультурний вимір та проблема ідентичності Донеччини**

За даними Всеукраїнського перепису 2001 р. постійне населення Донецької області становило 4 825,6 тис. осіб (це близько 10% мешканців України); 90% від їхньої

---

<sup>44</sup> Валерій Смолій, Станіслав Кульчицький, Лариса Якубова. *Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України...* с. 296

<sup>45</sup> Закон України від 21.04.2022 № 2217-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України». 22.06. 2022.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#n173>

загальної маси були мешканцями 51 міста області і лише 10% проживала в сільській місцевості. Це були представники понад 130 національностей, при цьому переважну більшість – 56,9% (2 744,1 тис. осіб) становили українці, решта – 38,2 % – росіян, 1,61% – греків, 0,92 % – білорусів, 0,40 % – татар, 0,33 % – вірмен, 0,18 % – євреїв та інших національних менших.<sup>46</sup> З цих даних можна зробити висновок про етнічну строкатість Донецького регіону. Особливість національного складу Донеччини підкреслює відомий дослідник Донбасу, американець японського походження, професор Гіроакі Куромія: *«Донбас змінив концепцію «Україна для українців» на «Україна для всіх», уособлюючи демократичну концепцію України».*<sup>47</sup>

А вище згаданий С. Кульчицький зазначає, що в історичній ретроспективі Донбас виглядає як регіон, де етнодемографічні процеси найтісніше прив'язані до політичної складової життя держави. Порівнюючи перепис населення Донеччини 1989 р і 2001 р., дослідник зробив висновок, що продовж першого десятиліття незалежності України склалися сприятливі умови для демографічного відтворення українського етносу, зміцнення його на позиціях основи державної нації у найбільш урбанізованому та індустріалізованому регіоні України .<sup>48</sup> Адже, за результатами двох переписів можемо бачити, що на Донбасі збільшилось українське населення, а російське зменшилось. Крім цього результат засвідчив такий факт: українське населення помолодшало, а російське – постарішало.<sup>49</sup> С. Кульчицький застерезив, що така зміна може призвести росіян до притаманним етнічним меншинам захисної позиції стосовно свого етнокультурного розвитку. Також він додає, що визначальним фактором етнодемографічного життя Донбасу виступає традиційна впродовж усієї історії регіону українсько-російська конкуренція. Незважаючи, на чисельну етнічну перевагу українців в регіоні, питання розгортання українізації та національно-орієнтованих програм залишалось одним з найбільш дратівливих. Тому потужним фактором

---

<sup>46</sup> Підсумки всеукраїнського перепису населення 2001 року. [Електронний ресурс] - режим доступу:

<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/donetsk/>

<sup>47</sup> Професор Гіроакі Куромія: Донбас народив демократичний український націоналізм. Інтерв'ю Радіо Свобода

- [Електронний ресурс] - режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/30133200.html>

<sup>48</sup> Валерій Смолій, Станіслав Кульчицький, Лариса Якубова. *Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи (Аналітична доповідь)*., К.: Інститут історії України НАН України, 2016. с.249

<sup>49</sup> Авторський колектив. *Донбас в етнополітичному вимірі*.,К.: ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. с. 219



гальмування усіх національно орієнтованих програм впродовж років незалежності виступало питання «подвійної ідентичності».<sup>50</sup> Науковий співробітник Українського етнологічного центру Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського Національної академії наук України Анатолій Момрик висловився про цю проблему наступним чином: *«Варто говорити про проблему подвійної ідентичності в Україні... практично всі, хто за часів СРСР визнавали себе росіянами, насправді були ними лише частково. Практично ж , як свідчили соціопитування, більшість з них була народжена в україно-російських сім'ях, або перебувала в змішаному шлюбі.»*<sup>51</sup>

Натомість колега С. Кульчицького – Л. Якубова вважає, що *«гострота етнополітичної ситуації в Донбасі обумовлюється не стільки двомовністю регіону з історично російсько-українською культурною конкуренцією, скільки високою часткою населення, що не має ментальної прив'язки до землі, на якій живе.»*<sup>52</sup> Ця думка також слушна, оскільки постійне населення Донеччини укоренилося пізніше за решту інших історичних областей України. Крім цього, в Донецькій області значний відсоток жителів – мігранти в першому поколінні, які, відверто кажучи, є клопотом для кожної країни. Влада України з початку проголошення незалежності не розв'язала це питання й не провела дієву програму для асиміляції цієї групи населення.<sup>53</sup>

Взагалі, колективна ідентичність є досить складним предметом для вивчення. Якщо звернутися до психології, то за визначенням Л. Нагорної у соціальному сенсі ідентичність складається зі смислів, очікувань, уявлень, політичних уподобань, прихильності до тієї чи іншої ціннісної системи.<sup>54</sup> Е. Еріксон розглядав розвиток ідентичності як синтез ідентифікацій, що виникають в процесі соціалізації індивіда – спочатку з окремими особами, а згодом – з малими й великими

---

<sup>50</sup> Валерій Смолій, Станіслав Кульчицький, Лариса Якубова. *Донбас і Крим...* с. 249

<sup>51</sup> «Русский мир» вмирає. Населення Сходу України і Росії стрімко зменшується, Заходу України не змінюється. [Електронний ресурс] - режим доступу : [https://texty.org.ua/articles/27739/Russkij\\_mir\\_vymyraje\\_Naselenna\\_Skhodu\\_Ukrainy\\_i-27739/](https://texty.org.ua/articles/27739/Russkij_mir_vymyraje_Naselenna_Skhodu_Ukrainy_i-27739/)

<sup>52</sup> Л. Якубова. *Етнонаціональна специфіка Донбасу. Регіональна історія України.*, 2015., Вип. 9., С. 229-244. [Електронний ресурс] - режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk\\_2015\\_9\\_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/reisuk_2015_9_17)

<sup>53</sup> Так само.

<sup>54</sup> Л. П. Нагорна. *Регіональні ідентичності: український контекст.* К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України., 2008, С. 34.

спільнотами.<sup>55</sup> Користуючись цим поняттям розглянемо дві ідентичності: «місцеву» - ототожнення особи з місцем проживання та «регіональну» - ідентифікація особи з більш територіально широкою спільнотою включаючи території, що входять у різні адміністративні одиниці, наприклад Донбас. Згідно соціологічних опитувань, регіональна ідентичність займає одно з перших місць серед елементів самоідентифікації населення.<sup>56</sup> Регіональна ідентичність у стабільних суспільствах не має домінувати над національною, але в умовах суспільних змін та кризових ситуацій її роль підвищується. Вона стає своєрідною захисною реакцією регіонів та індивіда на економічні труднощі, політику «центру» в економічній, культурній, мовній та іншій сферах суспільного життя. Саме на формування регіональної ідентичності впливає ряд об'єктивних факторів: історія, особливості культури, економіки, а також суб'єктивні фактори, такі як діяльність регіональної адміністрації, політичних партій, громадських рухів, суспільних інституцій, засобів масової інформації, тощо. Політична й економічна регіональна еліта можуть використовувати ідею регіональної ідентичності як мобілізуючий ресурс, що особливо помітно під час виборчих кампаній.<sup>57</sup>

Луганський соціолог І. Кононов стверджує, що «Донбас – регіон з традиційно міцною регіональною ідентичністю, який вирізняється індіферентністю до етнічності і підтримкою проекту нації-співгромадянства».<sup>58</sup> В. Головка пояснює цей феномен наступним чином: починаючи ще з ХХ століття на Донбасі еліти формувалися насамперед за рахунок промислового сектору, тому із початком 2000-х рр. «новим обличчям» «донецької ідентичності» стає бізнесмен, особливо пов'язаний з металургією. Стрімкий економічний розвиток та соціальна деградація кінця ХХ

---

<sup>55</sup> Т. Яблонська. *Ідентичність як предмет психологічного аналізу*. Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України/за ред. акад. С.Д.Максименка, К.: Ніка-Центр, 2010. Вип.38. С. 378-387.

[Електронний ресурс] - режим доступу: [https://lib.iitta.gov.ua/5147/1/%D0%AF%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%90%D0%97\\_2010\\_.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/5147/1/%D0%AF%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%90%D0%97_2010_.pdf)

<sup>56</sup> В. Головка. «Тягар пострадянської людини»: історіографічний образ донецької ідентичності. *Історіографічні дослідження в Україні.*, 2014, Вип. 24., С. 38

[Електронний ресурс] - режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/95321/04-Golovko.pdf?sequence=1>

<sup>57</sup> Л.П. Нагорна. *Регіональна ідентичність: український контекст.*, К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. с.82

<sup>58</sup> С. Л.Катаєв. *Примус до ідентичності як технологія гібридної війни (випадок Донбасу)*. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 41, (Квіт 2019), с. 31

[Електронний ресурс] - режим доступу: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2018-41-05>.



століття заклали фундамент для поширення популізму колишньої КПРС.<sup>59</sup> (1993 року була створена Комуністична партія України в Донецьку<sup>60</sup>). Тоді на Донеччині активно почалися культивуватися радянські міфи, наприклад, про «западенцов» як бандерівців, й нові, з часів незалежності, про принципову ворожість «Києва» (як символу української влади) до «Донбасу, який годує всю Україну» й «без якого Україна не виживе». Іван Дзюба вважає, що *«міф про Донбас як спонсора України був локальним відбиттям великого радянського міфу про утриманство цілих народів владою Москви»*.<sup>61</sup> Доктор історичних наук, професор Донецького національного університету імені Стуса Надія Темірова вважає, що ці нарративи створювались та поширювались тодішніми лідерами Донецької області (покоління підприємців, які претендували на центральну владу) на початку 2000-х для мобілізації свого електорату. Тоді ж були сформовані нові поняття, штучно створені дефініції, такі як «народ Донбасу» і похідні від нього «вибір народу Донбасу», «говорити з народом Донбасу» та інші. У окремих районах Донецької і Луганської областей такі нарративи активно використовуються місцевими ватажками.<sup>62</sup> Доктор соціологічних наук Станіслав Катаєв переконаний, що *«влади ОРДЛО насильницьким шляхом примушують громадян на своїй території відмовитися від української ідентичності та здобути ідентичність своїх квазіреспублік.»*<sup>63</sup>

З іншого боку, російсько-український збройний конфлікт на Донбасі став мобілізаційним фактором, який змусив мешканців регіону переосмислити власну ідентичність.<sup>64</sup> Соціолог А. Ручка зазначає, що *«у кризових ситуаціях глибинне ідентифікаційне ядро індивіда може тимчасово чи назавжди перетворитись на корелятивний ідентифікаційний синдром, і навпаки: маргінальні раніше складники інтегральної ідентифікаційної моделі можуть нібито раптово зайняти центральні*

<sup>59</sup> В. Головка. *«Тягар пострадянської людини»*...с. 41

<sup>60</sup> Катерина Зарембо. *Схід українського сонця*...с.23

<sup>61</sup> І. М. Дзюба. *Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї.*, К.: Інститут історії України НАН України, 2015. с. 5 [Електронний ресурс] - режим доступу : [https://shron1.chtyvo.org.ua/Dziuba\\_Ivan/Donetska\\_rana\\_Ukrainy\\_Istorko-kulturolohichni\\_esei.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Dziuba_Ivan/Donetska_rana_Ukrainy_Istorko-kulturolohichni_esei.pdf)?

<sup>62</sup> С. Дорош. РНБО, Данілов і Донбас. Чи справді говорити «народ Донбасу» небезпечно. BBC News Україна. 5 квітня 2021 р.[Електронний ресурс] - режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56606837>

<sup>63</sup> С.Л. Катаєв. *Примушення до ідентичності як технологія гібридної війни*... с.33

<sup>64</sup> І. Семиволос. Із приходом української армії на Донбасі почалися зміни. Про нові ідентичності та способи мислення на Сході. Texty. org. ua. 23.06. 2016. [Електронний ресурс] - режим доступу: [https://texty.org.ua/articles/68582/Iz\\_pryhodom\\_ukrajinskoji\\_armiji\\_na\\_Donbasi\\_pochalysa-68582/](https://texty.org.ua/articles/68582/Iz_pryhodom_ukrajinskoji_armiji_na_Donbasi_pochalysa-68582/)

позиції».<sup>65</sup> Тож, війна може виступати не тільки причиною для зміцнення, але й втрати громадянської ідентичності.

Аналізуючи «місця пам'яті»<sup>66</sup> Донеччини, головний науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів М. С. Кармазіна дійшла висновку, що питома вага маркерів «совєтськості» переважала, порівняно із маркерами, які б відображали сучасне розуміння історії України, утверджували політичні цінності й орієнтири, характерні для незалежної держави.<sup>67</sup> Станом на 2015 рік Донецька область була на першому місці відповідно до кількості населених пунктів (10 міст і 11 селищ міського типу (сmt)), які підлягали перейменуванню в рамках політики декомунізації. Донеччина була у трійці областей-лідерів за кількістю сіл, назви яких пов'язані з комуністичним минулим.<sup>68</sup> Тож, на перешкоді формуванню української політичної ідентичності став «законсервований» після розпаду СРСР простір регіону, адже після проголошення незалежності зберігалась тяглість радянщини. Історик Донецького юридичного інституту Д. Титаренко пояснює цю тяглість наступним чином: *«Більшість жителів Донбасу завжди ідентифікувала себе не стільки із Росією, стільки із Радянським Союзом. Стрімкий розвиток регіону і зростання чисельності населення припадає на середину ХХ століття. Саме тоді «радянська людина» на Донбасі проявилася найяскравіше»*.<sup>69</sup>

Підсумую вище сказане висновками вже згаданого В. Головка, основними причинами виникнення конструкту «особливої донецької ідентичності» були: світоглядна суперечність; соціально-економічна ідентичність; політична ідентичність і ставлення до держави Україна; національно-культурна ідентичність.<sup>70</sup> Тому ідентичність Донбасу складна та багатогранна.

---

<sup>65</sup> А. Ручка . *Орієнтири концептуалізації ідентичності. Соціокультурні ідентичності та практики*. Київ, 2002. С.40

<sup>66</sup> Концепція П'єра Нора *«les lieux de mémoire»* - «місця пам'яті», запроваджена на початку 1980-х років.

<sup>67</sup> М. С. Кармазіна. *Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька.*, Національна академія наук України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Київ, 2016., с. 131

<sup>68</sup> М. Кармазіна. *Політичні ідентичності в сучасній Україні...*с. 122-123.

<sup>69</sup> С. Дорош «Донбаський вузол»: менталітет і сепаратизм. BBC. 2016. [Електронний ресурс]- режим доступу: : [https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160606\\_donbass\\_mentality\\_identity\\_sd](https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160606_donbass_mentality_identity_sd)

<sup>70</sup> В. Головка. *Українські фінансово-промислові групи в модернізації них процесах 1991–2009 рр.* / В. Головка. К. : Інститут історії НАН України. с. 345–355

Отже, підсумовуючи, першочергово варто зазначити, що етнокультурний вимір та ідентичність Донецької області є складними та багатограними й потребують окремого ретельного дослідження. Після 2014 року ці питання почали переосмислюватися в сучасній історичній, політичній та соціальній науках. Для формування повноцінної політичної нації, українському суспільству необхідно вирішити проблему становлення єдиної національної ідентичності українців. Етнічна строкатість стала особливістю національного складу Донецького регіону, де переважала «подвійна ідентичність», яка характеризується двомовністю, російсько-українською культурною конкуренцією та відсутністю ментальної прив'язки до рідної землі. З початком проголошення незалежності України Донбас сформувався на ґрунті радянської спадщини в якості окремого регіону з власними політико-економічними та соціокультурними моделями, та яскраво вираженою «регіональною ідентичністю». Разом з регіональною ідентичністю, місцеві політичні еліти розробляли, впроваджували і захищали вигідну для них політичну ідентичність мешканців Донеччини.

### **1.3. Мовне питання в регіоні.**

З перших років незалежності України мовне питання стало одним із ключових елементів політичної боротьби.<sup>71</sup> У лютому 2012 році соціологічна група «Рейтинг» проводила опитування щодо мовної ситуації у країні. Результати опитування були наступними, на Донбасі: 83 % респондентів назвали російську своєю мовою спілкування; 10 % — російську та українську; 7 % обрали українську. Варто зазначити, що крім питання про мову спілкування в побуті, було поставлене питання: яку мову респонденти вважають рідною, то тут результати вже були такі: 67 % - російську; 28 % - в рівній мірі російську і українську; 5 % - українську. Найбільшими прихильниками двомовності в Україні виявились мешканці Донбасу – 61 %.<sup>72</sup> Ці дані підтверджували російськомовний статус Донбасу, проте варто зазначити, що опитано було 4000 тисяч людей з усієї України і не вказана конкретна кількість респондентів саме з Донецької та Луганської областей. Так було не завжди, проте через низку

<sup>71</sup> С. Кульчицький, Л. Якубова. *Триста років самотності...* с. 556

<sup>72</sup> Соціологічна група «Рейтинг», «Питання мови: результати останніх досліджень 2012 року», травень 2012, [Електронний ресурс] - режим доступу: [https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg\\_files/rg\\_mova\\_dynamika\\_052012.pdf](https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_mova_dynamika_052012.pdf)

соціально-політичних причин (які потребують більш ретельного дослідження) кількість українців, які говорять українською мовою «від перепису до перепису» зменшувалась: 1959 р.— 87,6 %; 1970 р.— 78,3 %; 1979 р. — 71,6 %; 1989 р. — 66,4 %; <sup>73</sup>. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року 74,9% населення Донецької області рідною мовою назвали російську. <sup>74</sup> С. Кульчицький характеризує ситуацію в мовній сфері стосовно низки етносів Донецької області вже на 2001 р. як завершальний етап мовної асиміляції. <sup>75</sup> Внаслідок якої значна частина українців почали спілкуватися російською й в їхній свідомості сприйняття української та російської мов у протиставних категоріях «свого» і «чужого» стало розмитим, російська мова втратила ідентифікаційний маркер «іншої» мови і почала сприйматися як «своя», поряд з українською або замість неї. <sup>76</sup>

Розглядаючи питання мови на законодавчому рівні, вартує згадати закон «Про мови в УРСР» 1989 року, згідно якого офіційною державною мовою стала українська.<sup>77</sup> За часів незалежності була прийнята низка інших мовних актів: заходи щодо утвердження української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на території Донецької області до 2010 року від 10.03.2009 N89; цільова комплексна Програма розвитку та функціонування української мови в Донецькій області на 2004-2010 роки, затверджена рішенням спільного засідання колегій обласної державної адміністрації та Міністерства освіти і науки України від 18.12.2003 N12/6-2; Комплексні заходи з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин Донецької області на період до 2010 року, затверджені 22.06.2007 заступником голови обл. держадміністрації, тощо.<sup>78</sup>

---

<sup>73</sup> Наталія Пашина. «Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі», Політичний менеджмент, № 1, 2005, с. 29 [Електронний ресурс] - режим доступу : [https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/pashyna\\_etnomovnyi.pdf](https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/pashyna_etnomovnyi.pdf)

<sup>74</sup> Підсумки всеукраїнського перепису населення 2001 року. [Електронний ресурс] - режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/donetsk/>

<sup>75</sup> Валерій Смолій, Станіслав Кульчицький, Лариса Якубова. *Донбас і Крим ...* с.245

<sup>76</sup> М. Вінтонів, М. Бойко. *Мовна ситуація в освітньому просторі Донеччини на початку XXI століття*. Vorys Grinchenko Kyiv University. N 19, 2020, с. 61-75

[Електронний ресурс] - режим доступу: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7674512>

<sup>77</sup> Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки: про мови в Українській РСР // ВР N 8312-XI. ВВР, 1989, Додаток до N 45, ст. 632;

<sup>78</sup> Ю. С. Макарець. *ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ*.//Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2019 № 40 том 1 с. 53-57

На противагу, депутати О. Єфремов, С. Гриневецький і П. Симоненко 7 вересня 2010 року зареєстрували законопроект «Про мови в Україні» (Відхилений 1 лютого 2011 року), в якому пропонувалось фактичне надання російській мові статусу другої державної мови в Україні.<sup>79</sup> З ініціативи відділу у справах національностей облдержадміністрації відбувалися «круглі столи» в яких брали участь представники національно-культурних товариств. Вони виступали в ЗМІ, організовували методичні семінари, сприяли роботі національно культурних центрів, зокрема у науково-дослідній сфері, були співорганізаторами форумів і фольклорних фестивалів.<sup>80</sup> Проте, забігаючи наперед, втілення програм запровадження української мови в усі сфери життя на Донеччині органи місцевої влади провалили. Оскільки першочерговим завданням не стояло закріпити українську мову, як основний чинник стратегії етнокультурного розвитку регіону. Це призвело до поширення феномену «російськомовного українця» та зростання мовної русифікації національних меншин.<sup>81</sup>

Найвагомішим результатом реалізації програми на 10 років можна вважати суттєве розширення мережі навчальних закладів з українською мовою викладання. Ще до прийняття закону «про мови в УРСР» на території Донеччини працювало 103 школи з українською мовою навчання, натомість російських шкіл було 1066.<sup>82</sup> Після прийняття незалежності в Донецькій області лише 2,5% учнів навчалися українською. Процес відновлення українських шкіл на Донеччині почався на початку 90-х років з відкриттям української школи N 65 у Донецьку та першої української гімназії в Краматорську.<sup>83</sup> Станом на 2002/2003 навчальний рік у Донецькій області із 1193 загальноосвітніх закладів у 220 навчання велося українською мовою. А на початок 2004/2005 навчального року україномовними були 661 заклад дошкільного виховання, 612 шкіл (державною мовою навчались 26% учнів), 13 професійно-технічних училищ.<sup>84</sup> Можемо бачити, що кількість шкіл, які надавали можливість навчатися

---

<sup>79</sup> Проект Закону про мови в Україні. [Електронний ресурс] - режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=38474](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38474)

<sup>80</sup> С. Кульчицький, Л. Якубова *Триста років самотності...* с. 557

<sup>81</sup> Так само с.559

<sup>82</sup> Синій птах Донеччини / Упорядкування, примітки Людмили Огневої., Всеукраїнська культурно освітня асоціація Гуманної Педагогіки, 2020. с. 3

<sup>83</sup> Так само.

<sup>84</sup> В. Смолій, С. Кульчицький., Л. Якубова *Л.Донбас і Крим...* с.252 – 253

українською мовою значно зростала з початком 2000-х рр. Якщо в 1991 році українською навчалися тільки 3 % школярів Донеччини, то на 2012 рік таких вже була майже половина — 48,4 %.<sup>85</sup> Однак проблема полягала в тому, що поза межами школи українська залишалася у регіоні непопулярною.

Доволі динамічно в засобах масової інформації Донеччини розгортався вектор із вимогами про підвищення статусу російської мови. На 2005 рік із 990 періодичних видань Донецької області тільки 19 (тобто 2 %) були українськомовними та мали мізерні накладі. <sup>86</sup> 69 газет і журналів видавалися українською та російською; а решта 666 – тільки російською. Телерадіоорганізації використовували у своєму ефірі в середньому 45% української мови і 55% – російської, крім обласної державної телерадіокомпанії, яка вела програми у такому співвідношенні мов: українською – 65%, російською – 35%. За даними управління у справах преси та інформації Донецької Облдержадміністрації кількість зареєстрованих періодичних друкованих видань місцевої сфери розповсюдження станом на 1 січня 2011 р. становило 1253, з яких: україномовних – 15, російськомовних – 270, російсько-україномовних – 748, мовами національних меншин – 23, іноземними мовами – 197.<sup>87</sup> Бачимо, що на ринку засобів масової інформації абсолютна перевага надається російськомовному контенту.

Якщо розглянути детальний аналіз медійного простору Донбасу доби незалежності, здійснений Ю. Ніколайцем, можемо побачити, що регіональні мас-медіа (що перебували у власності олігархічних груп та провідних політичних партій) відіграли важливу роль у формуванні не тільки світоглядної картини та історичної пам'яті місцевих мешканців, а й базових складових фіксованої різними соціологічними опитуваннями регіональної ідентичності.<sup>88</sup> (про регіональну ідентичність більш детально описано в попередньому підрозділі) Партія регіонів (колишня Партія

---

<sup>85</sup> Павел Островский. «В Донецкой области ежегодно растет количество школьников, которые выбирают украинский язык (инфографика)», Новости Донбасса, 21.02.2012, [Електронний ресурс] – Режим доступа: <https://novosti.dn.ua/ru/article/3882-vdoneckoy-oblasty-ezhagodno-rastet-kolychestvoshkolnykov-kotorye-vybyrayut-ukraynsky-yazyk-ynfografyka>

<sup>86</sup> Володимир Білецький, «Схід України в інтегративних процесах сучасного державотворення», Донецьк, Східний видавничий дім, 2005, с. 15, 16

<sup>87</sup> Кульчицький С., Якубова Л. *Триста років самотності...* с.559 – 560

<sup>88</sup> *Донбас в етнополітичному просторі...* с.452–508.



регіонального відродження України, на чолі з В. Януковичем) з місцевим олігархатом відіграла значну роль у створенні образу Донеччини, оскільки вони близько двадцяти років (від кінця дев'яностих і до початку російської агресії 2014 року, фактично монополізували «голос» Донбасу, наголошуючи на його нібито особливості.)<sup>89</sup> Питання двомовності активно використовувалось Віктором Януковичем під час його передвиборчої кампанії у 2004 році. Крім нього, мовне питання використовували для своїх цілей й інші місцеві еліти, починаючи з 1994 року.<sup>90</sup> Коли Донецька обласна рада провела референдум, на якому поставила питання про прирівняння російської мови до української в освіті, науці й діловодстві та надання їй статусу другої державної.<sup>91</sup>

Уявлення про «привабливість» російської мови та «непрестижність» української мови, як і взагалі – зверхність росії над Україною, трималися переважно на стереотипах політично провідних суспільних верств українського населення, з яким міцно були злучені заможні підприємці та верхівка державного апарату. В Україні не було запропоновано прийнятної для всіх вирішення мовної проблеми, саме тому вона стала зручним інструментом впливу на потенційний електорат.<sup>92</sup> Незважаючи на те, що ще в 2013 р. тільки 6,3% жителів Донбасу називали мовне питання в числі найбільш гострих<sup>93</sup>, деякі прихильно налаштовані до росії політики, навіть після вторгнення росії в 2014 року на Донбас, продовжували спекулювати на мовному питанні та підтримувати наративи російської пропаганди про утиск російської мови та російськомовних українців.<sup>94</sup>

---

<sup>89</sup> Катерина Зарембо. *Схід українського сонця*. с. 11

<sup>90</sup> О Міхеєва. *Регіональна ідентичність і політичний вибір (на прикладі Донецька)/Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*, 2008 р., с. 110

<sup>91</sup> Марія О. Мовний Сандармох на Донеччині 23.12.12. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://blog.i.ua/community/4030/1139328/>.

<sup>92</sup> О Міхеєва. *Не все так просто з тими українцями...* Отечественные записки., 2007., № 1 (34). С. 97—106. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/94/mikheeva\\_ne%20vse%20tak%20prosto.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/94/mikheeva_ne%20vse%20tak%20prosto.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

<sup>93</sup> Наиболее актуальными для жителей Донбасса являются проблемы социально-экономического характера [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://press.unian.net/pressnews/976722-naibolee-aktualnyimi-dlya-jiteley-donbassa-yavlyayutsya-problemyi-sotsialno-ekonomicheskogo-haraktera-issledovanie.html>

<sup>94</sup> Как на Украине ограничивали использование русского языка . 15.07. 2021 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tass-ru.translate.google/info/11907705? x tr sl=ru& x tr tl=en& x tr hl=en& x tr pto=sc>

Отже, питання чи мав Донбас реальний шанс на українізацію за час незалежності залишається відкритим. Враховуючи, що місцеві еліти підтримували базові принципи регіональної ідентичності населення, яка носила антиукраїнський характер й проблему статусу російської мови неодноразово використовували як один із інструментів політичної боротьби. Вони активно саботували впровадження українізації освіти на Донбасі і наполягали на введенні другої державної мови – російської. Ще у 2010 році правозахисниця Марія Олійник повідомила про скорочення кількості класів з українською мовою навчання у школах Донецької області.<sup>95</sup> Крім того, поза межами школи українська мова в побуті майже не використовувалась. Згадаємо, результати опитування щодо мовної ситуації у країні соціологічної групи «Рейтинг» у лютому 2012 році, де 83 % респондентів з Донбасу назвали своєю мовою спілкування російську. Навіть видання, радіостанції та телеканали здебільшого були російськомовними, що вплинуло на певні уявлення про «непрестижність» української мови. Мовне питання в регіоні не було вирішено й хоч проросійські політики говорити про утиск російської мови, але з проаналізованої вище інформації утиску радше зазнавала і продовжує зазнавати – українська мова.

---

<sup>95</sup> На Донеччині меншає українських шкіл. Радіо Свобода. 30 серпня 2010 р.  
[Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/2141248.html>



## Висновки I розділу:

1. Економічні кризи 1990-х та 2000-х болісно вдарили по жителям регіону, адже з настанням незалежності України не настало кращого життя, Донбас опинився дезорієнтованим політично та економічно.
2. Важливу роль у «виокремлені» Донбасу зіграли місцеві політичні еліти («донецькі»), вони маніпулювали народними настроями заради власної політичної вигоди, й доклалися до формування Донбасу як незалежного регіону, заснованого на шануванні радянського минулого та його символів, з власною політичною, економічною та соціально-культурною моделлю та чіткою «регіональною ідентичністю». Поряд з «регіональною ідентичністю» панує «подвійна ідентичність», яка гальмувала реалізацію національно-орієнтованих програм на Донбасі у роки незалежності. Тож, етнокультурний вимір та ідентичність Донбасу складні та багатогранні.
3. Мовне питання стало «яблуком розбрату» в Донецькому регіоні. Місцеві еліти активно саботували впровадження українізації освіти на Донбасі і наполягали на введенні другої державної мови – російської. Поширювалось стереотипи про «непривабливість» української мови, що вилилось в зменшені кількості класів з українською мовою навчання у школах Донецької області, й непопулярності української мови в побуті та засобах масової інформації. До 2014 року мовне питання в регіоні не було вирішено. Тепер українська мова на окупованих територіях зазнає утисків.
4. Український культурно-просвітницький рух можна назвати особливим явищем на Донеччині, адже він характеризувався складним взаємовпливом політичних, соціальних та культурних факторів.

## РОЗДІЛ II: Український культурно-просвітницьких рух до початку російської агресії 2014 року

У гуманітарній науці існує велика кількість тлумачень терміну «культура». Як констатує І. Лебединська: *«поняття культура має тисячорічну історію і нараховує більше, ніж 500 визначень»*.<sup>96</sup> З латинської мови слово культура («cultura») перекладається як «обробіток». Усвідомлення власної ідентичності на основі духовних та матеріальних цінностей, створених народом протягом його існування можна метафорично назвати «обробкою ґрунту». Особливо на Донеччині, де українська ідентичність була замінена «регіональною», «подвійною» або «радянською» надважливо популяризувати та зберігати культурне надбання українського народу.

Згідно теорії нідерландського соціолога Г. Хофстеде ідентичність є видимою, цінності – невидимі, вони є частиною «програмного забезпечення» розуму людини. Культура безпосередньо пов'язана з цінностями. Г. Хофстеде у широкому сенсі визначає культуру як тип «програмування» колективного розуму, в якому цінності складають ядро кожної культури, на яке накладаються інші більш видимі шари, такі як практики, ритуали, герої, символи.<sup>97</sup> Український соціолог І. Кононов зазначає, що глибинну структуру будь-якої культурної системи становить ціннісна система, яка є сутністю цієї культури й виконує функцію самоідентифікації. За визначенням українського філософа М. В. Поповича: *«Будь-яка людська спільнота для свого існування передбачає наявність спільних цінностей. Саме вони взаємно орієнтують дії та експектації людей і їх «можливі світи» не розбігаються у безконечність, а існують як упорядкована система.»*<sup>98</sup> В часи політики «гласності» М. Горбачова другої половини 1980-х років ліберальні цінності стають суспільними орієнтирами. Результати емпіричних досліджень показують, що тоді ціннісна система мешканців Донбасу не протиставляла їх мешканцям решти регіонів України.<sup>99</sup> Тож, український

<sup>96</sup> І. Лебединська. *Культура як спосіб набуття ідентичності: методологічна рефлексія. Методологічні проблеми культурної антропології та етнокультурології*. К.: Інститут культурології НАМ України, 2011. С.234

<sup>97</sup> Hofstede G., Minkov M. *Cultures and organizations. Software of the mind. Intercultural cooperation and its importance for survival*. 2010. с. 8

<sup>98</sup> М.В. Попович. *Раціональність і виміри людського буття*. К.: Сфера, 1997. с. 73.

<sup>99</sup> І.Ф. Кононов. *ДОНБАС В ЕТНОКУЛЬТУРНИХ КООРДИНАТАХ УКРАЇНИ (соціологічний аналіз)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук. Луганськ. 2005. с.237

культурно-просвітницький рух Донеччини інтерпретував загальноукраїнську ціннісну систему на регіональному рівні для інтеграції культурного життя Донбасу в культурне життя всієї України.

В умовах сучасної політико-правової реальності організаційною основою суспільного ладу в більшості держав світу, у тому числі й України, є, насамперед, громадянське суспільство, громадськість та інститути громадянського суспільства.<sup>100</sup> Освіта, культура, громадські організації та рухи відносяться до основних інститутів громадянського суспільства, які забезпечують умови для самореалізації окремих індивідів і колективів.<sup>101</sup> «Третій сектор» - об'єднаний громадський рух, який складається з окремих, взаємно не підпорядкованих, але взаємодіючих громадських організацій.<sup>102</sup> Розширення участі інститутів громадянського суспільства в процесах прийняття владних рішень щодо задоволення нагальних потреб громадян у різних сферах суспільного життя дозволяє сподіватися на утвердження в державі демократичного публічного управління.<sup>103</sup> Україна почала робити перші кроки для створення розвинутого громадянського суспільства після розпаду Радянського Союзу, а Донеччина була одним з регіонів, де активно розвивався громадський сектор. За даними довідника громадських організацій Донеччини в цьому регіоні існує близько 1 400 неприбуткових недержавних організацій (ННО).<sup>104</sup> У цьому розділі буде розглянута їх роль у формуванні громадянського суспільства, зміцненні української ідентичності, ціннісної системи та культурної інтеграції Донеччини.

## **2.1. Роль українського культурно-просвітницького руху Донеччини в проголошенні незалежності**

Поглиблення кризових процесів в Радянському Союзі на початку 80-х рр. ХХ століття, змусило керівництво партії реформувати тоталітарну систему й розпочати

---

<sup>100</sup> В. Ю. Барков. *Суперечності розвитку громадянського суспільства в Україні та засоби їхнього подолання*. Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 14-20. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp\\_2005\\_25\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_25_3)

<sup>101</sup> О. Резнік. *Особистість і громадянське суспільство: досвід теоретичного осмислення*. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. С.68-79.

<sup>102</sup> Довідник громадських організацій Донеччини. Донецьк: Український культурологічний центр, Білецький В.С. та ін.. 1998. – с. 5

<sup>103</sup> В. Ю. Барков. *Суперечності розвитку громадянського суспільства в Україні...*

<sup>104</sup> Довідник громадських організацій Донеччини...

політику «перебудови». Перебудова як «революція згори» не досягла поставленої мети, натомість всупереч задуму її ініціаторів стимулювала революційний процес «знизу», який врешті-решт, і призвів до розпаду СРСР.<sup>105</sup> Адже, саме за часів правління М. Горбачова був знятий мораторій на самодіяльність українських громадських організацій. Тоді по всій території УРСР, в тому числі й на Донеччині, було утворено чимало суспільних об'єднань, які зіграли важливу роль у поваленні тоталітарного режиму та здобутті незалежності України в 1991 р.

З 1987 р. починають діяти Український культурологічний клуб, Товариство Лева, історико - просвітницька організація «Меморіал» та інші. Вони ініціювали реформування національно-політичної та культурно-освітньої сфери в Україні. Окремо відзначу створення 11-12 лютого 1989 року на Установчій конференції в Києві Товариства української мови ім. Т. Шевченка.<sup>106</sup> Ця всеукраїнська громадська організація об'єднала численні осередки з метою відродження й утвердження української мови в Україні та серед української діаспори. Головою став український поет – шістдесятник Дмитро Павличко. Товариство займалось активною видавничою роботою, зокрема почало випускати газету «Слово»,<sup>107</sup> також брало участь в політичних заходах, працювало над зміцненням позицій української мови як державної, зіграло важливу роль у підготовці Верховною Радою Закону про мови в УРСР, який був прийнятий 28 жовтня 1989 року Верховною Радою УРСР.<sup>108</sup> Згідно закону українська мова набула статусу державної, що було суттєвим досягненням усіх учасників українського національно-визвольного руху тих часів. Це суттєво активізувало поширення осередків Товариства Української Мови на всі регіони

---

<sup>105</sup> Історія України / Відп. ред. Ю.Сливка; керівник авт. кол. Ю.Зайцев. Вид. 3-тє. Львів, 2002. с.386-387

<sup>106</sup> О.М. Мовчан. *Громадські товариства і об'єднання УРСР*. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д . Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України., К.: 2004.. с.212

[Електронний ресурс] – режим доступу:

[http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu\\_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Gromadski\\_tovarystva\\_URSR](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Gromadski_tovarystva_URSR)

<sup>107</sup> 30-та річниця створення Товариства української мови імені Тараса Шевченка (нині - Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка). Департамент інформаційної та внутрішньої політики облдержадміністрації.11.02. 2019. [Електронний ресурс] – режим доступу:

<https://dn.gov.ua/news/30-ta-richnitsya-stvorenyya-tovarystva-ukrayinskoyi-movi-imeni-tarasa-shevchenka-nini-vseukrayinske-tovarystvo-prosvita-imeni-tarasa-shevchenka>

<sup>108</sup> Законодавство України / Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки: про мови в Українській РСР // ВР N 8312-XI. ВВР, 1989, Додаток до N 45, ст. 632

України й вже з 14 січня 1989 року розпочала свою діяльність перша масова національно – демократична громадська організація Донеччини – Донецьке обласне товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка (ДТУМ), осередок ТУМ, який протистояв компартійним структурам та силам проросійського спрямування в регіоні. Перше публічне представлення Донецького обласного Товариства української мови як громадської організації відбулося 5 березня 1989 р. у палаці «Юність» м. Донецька на творчому вечорі поета Бориса Олійника. На II конференція ДТУМ 9 вересня 1990 року головою було обрано активного громадського діяча та науковця Донеччини - Володимира Білецького.<sup>109</sup>

Свої ініціативи ДТУМ почало ширити у багатьох навчальних закладах області (Донецькому університеті, Донецькій обласній філармонії, Донецькій організації Спілки письменників України, Донецькому інституті, післядипломної освіти, науково-дослідницьких інститутах, школах тощо).<sup>110</sup> Активна діяльність ДТУМ призвела до збільшення кількості його осередків. Невдовзі їх стало 60, зокрема у Макіївці, Маріуполі, Дружківці, Горлівці, Краматорську, Сніжному, Слов'янську.<sup>111</sup> Своїми діями вони активно проявляли проукраїнську позицію й не раз доводили, що готові виборювати незалежність для Української держави.

ДТУМ заклало фундамент для розвитку українських партій та громадських рухів в регіоні. Члени Товариства В. Білецький та О. Домащенко висунули ідею створення осередку Народного Руху України в Донецькій області.<sup>112</sup> Донецька Крайова організація Народного Руху України (ДКО НРУ) була заснована у 1989 році як громадсько-політична організація націонал-демократичного спрямування, мета якої – проголошення незалежності.<sup>113</sup> До кінця 1989-го року були утворені міські осередки

---

<sup>109</sup> В. Білецький, В. Оліфіренко, В. Тиха, М. Любенко, Ф. Олехнович, В. Ребрик, Г. Гордасевич, С. Єременко. Заг. Редакція В. Білецького. *Ми йдемо!* (нариси з історії Донецького обласного ТУМ). Донецьк:

Український культурологічний центр., 1998. [Електронний ресурс] – режим доступу:

<https://web.archive.org/web/20160305105833/http://ruthenia.info/txt/biletskv/myjdemo/index.html>

<sup>110</sup> Так само.

<sup>111</sup> Про страйки та незалежність. Монолог донеччанина про річницю Всеукраїнського референдуму. Свої.city. [Електронний ресурс] – режим доступу:

<https://svoi.city/articles/252956/stanislav-fedorchuk-pro-strajki-ta-nezalezhnist>

<sup>112</sup> *Ми йдемо!...*

<sup>113</sup> «Досить годувати Москву». Історик Каретніков про те, як Донецьк зустрів незалежність України. Радіо Свобода. Донбас. Реалії. Стаття від 24.08. 2021. [Електронний ресурс] – режим доступу:

Народного руху України в Донецьку, Димитровому, Горлівці, Єнакієвому, Красноармійську, Маріуполі.<sup>114</sup> Донецька крайова організація Народного руху України брала участь у всіх загальноукраїнських з'їздах НРУ та всіх загальнонаціональних акціях: Злуки, підтримки незалежності Литви, святкуванні 500-річчя Запорозького козацтва, непокори «ГКЧП».<sup>115</sup> Членами ДТУМ та ДКО НРУ були представники інтелігенції, зокрема викладачі університетів, технікумів, шкіл, інженери, кваліфіковані працівники з різних галузей та шахтарі. Останні разом з іншими членами донецького РУХу стояли в авангарді демократичних перетворень України періоду «оксамитової революції» початку 1990-х. Активно діяв опозиційний комуністичній владі робітничий рух, створювалися страйками та незалежні профспілки.<sup>116</sup> Співзасновником Донецької крайової організації став Микола Жовніренко - гірничий інженер Куйбишівської шахти, а осередки ДТУМ виникали на вугільних шахтах, першою з яких була «Мушкетівська», а згодом шахти ім. О. Засядька, «Жовтнева», «Південнодонбаська».<sup>117</sup> *«Це сприяло набуттю досвіду самодіяльної активності у представників неформальних організацій та продовженню їх громадської діяльності в умовах незалежної України».*<sup>118</sup>

Перший шахтарський страйк в Україні почався у липні 1989 року, якому передувала криза вугільної промисловості середини 1970-х рр. Серед головних вимог висунутих шахтарями до влади були збільшення заробітної плати, погашення боргів та скорочення управлінського апарату шахт. Тож можемо бачити, соціальних і економічних характер вимог шахтарів першої акції. Натомість особливостями страйкового руху наступного 1990 р. були політизація та розширення сфери впливу. Зокрема, шахтарі почали налагоджувати контакти з національно-демократичним рухом<sup>119</sup>. ДТУМ, як культурологічне товариство несло українське слово, пресу, книги

---

<https://www.radiosvoboda.org/a/donetsk-u-1991-nezalezhnist-karetnikov/31424711.html>

<sup>114</sup> Донеччина: східний форпост. Голос України. 21.08.2021. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/350113>

<sup>115</sup> 30-та річниця створення Товариства української мови імені Тараса Шевченка...

<sup>116</sup> К. І. Левчук. *Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.)*: Монографія. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. с.187

<sup>117</sup> В. Білецький. *Історія Донецької крайової організації Народного Руху України (1989—1991 рр.)*. Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2009. с.81-86

<sup>118</sup> Так само.

<sup>119</sup> Історія України / Відп. ред. Ю.Сливка; керівник авт. кол. Ю.Зайцев. Вид. 3-тє. Львів, 2002. с.398

в шахтарські колективи.<sup>120</sup> 1 березня 1991 року під час ходи шахтарів київським Хрещатиком, в колоні з'явилися прапори з тризубом та одна з основних вимог: незалежність України.<sup>121</sup> Цей день об'єднав в собі інтелігентські ідеї та робітничий гнів, що значно прискорило падіння Радянського Союзу.

Знаковою подією на Донбасі стало підняття українського прапора над Сіверським Дінцем 16 липня 1991 року у Святогірську активістами Народного Руху України. Незадовго до цього, у Костянтинівці група юнаків пройшла маршем з синьо-жовтими знаменами містом під час демонстрації. на травневі свята 1991 року.<sup>122</sup>

Місцева комуністична влада була розгублена, адже не очікувала такого національного піднесення в регіоні. Донецький РУХ організував штаб спротиву ДКНС, державному перевороту, спрямованому на збереження СРСР. Під Донецькою міськрадою постав пікет проти ДКНС, а міська рада під тиском РУХу прийняла рішення про визнання дій заколотників неконституційними. «Донецька міська рада 21 серпня офіційно оприлюднила у газеті «Вечірній Донецьк» рішення про те, що вона не визнає ДКНС і вважає це антидержавницьким заколотом. Це єдиний орган місцевого самоврядування, який ухвалив таке рішення.<sup>123</sup> В цей час розпочинається боротьба представників українського культурно-просвітницького руху Донеччини за створення першої української школи в Донецьку. Як пригадує Ілля Шутов, на той час співголова Товариства української мови Донеччини, шаленому спротиву влади можна було протиставити лише активність людей.<sup>124</sup> Шлях до відкриття української школи був тернистим, зі слів очевидців подій, доводилось звертатися до депутатів Верховної ради УРСР Д.Павличка, Б.Олійника, О.Гончара, В.Яворівського, навіть у Москву – і в Міністерство освіти, й особисто до академіка А.Сахарова. Весною 1990 р. наказом Міністерства освіти УРСР було ухвалено відкрити школу, а директором призначити

---

<sup>120</sup> *Ми йдемо!*...с. 38

<sup>121</sup> Влад Азаров, Олександра Чернова, Тетяна Столярова. Шахтарські протести. Шлях до Незалежності. Українська правда. 10. 2021. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/10/16/7310383/>

<sup>122</sup> «Досить годувати Москву». Історик Каретніков про те, як Донецьк зустрічав незалежність України. Радіо Свободи. 24. 08. 2021. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donetsk-u-1991-nezalezhnist-karetnikov/31424711.html>

<sup>123</sup> Ковбасні тури з Ростова: чому Донбас захотів розвалити СРСР. Радіо Свобода. 23.08. 2021. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/31423838.html>

<sup>124</sup> І. Зоц. *Донбасія*. Ігор Зоц. К:Ярославів Вал,2021, с. 55

Леоніда Григоровича Громова. Також, І. Шутов згадує, що школа № 65 була першою на території СРСР, яка на конкурсній основі відбирала викладацький склад і проводила конкурсний відбір школярів. Виступ першого директора школи Л. Г. Громова під час заходу із вшанування пам'яті Василя Стуса біля пам'ятника Т.Г.Шевченка 1 вересня 1990 р. в Донецьку загально підтримувався і у громадськості було розуміння того, що освіта має бути українською, а Україна – незалежною державою. Зі спогадів його колег можна дізнатись, що він горів бажанням відродити українську мову, культуру, виховати покоління патріотів у зросійщенному Донбасі. Тому і відібрав колектив справжніх патріотів, які вболівали за ідеї відродження України. Допомога коштами на ремонт школи колективом шахти ім. Засядька і навіть особисто директором Юхимом Звягільським <sup>125</sup>, може послугувати ще одним прикладом об'єднання інтелігентських ідей та робітничого руху.

В умовах лібералізації політичного режиму в суспільстві, де панівну комуністичну ідеологію починають критично переосмислювати, зокрема серед молоді посилився інтерес до української історії, національної символіки, фольклору та традицій. 30 березня 1989 року було створено Донецьке обласне відділення науково-просвітницького товариства «Меморіал», основними завданнями якого стали увічнення пам'яті жертв політичних репресій, захист прав репресованих, сприяння їх реабілітації та надання допомоги. Члени товариства зібрали сотні документів та матеріалів, які свідчили про добу сталінізму.<sup>126</sup> Також, значно посилився інтерес до національної культури, традицій, пам'яток, пов'язаних з історією українського козацтва, й починають засновуватися організації козацького спрямування. «Донецьке козацьке земляцтво» - перший в Україні козацький неформальний осередок нового часу заснований в 1984 році за ініціативою студентів історичному факультеті Донецького державного університету В. Задунайського та Д. Білого. Згодом, в 1989 р. осередок був трансформований в історико – етнографічне товариство «Курінь».<sup>127</sup>

---

<sup>125</sup> Л.Вудвуд,М. Первак. *Світлій пам'яті Леоніда Григоровича Громова/Синій птах* Донеччини, Упорядкування, примітки Людмили Огнєвої.,Всеукраїнська культурно - освітня асоціація Гуманної Педагогіки, 2020. с. 4-6

<sup>126</sup> Тетяна Болбат. *Періодизація історії громадянських об'єднань східної України (квітень 1985-червень 1996 рр.)*/Донецький вісник наук. товариства ім. Т. Шевченка. Т.13 – Донецьк: Український культурологічний центр, 2006 р., с.71

<sup>127</sup> В.Задунайський *«Донецький курінь» - осередок відродження українських козацько-лицарських традицій в Донецьку /* Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. наук. ст.,2001. Вип. 18. с. 255



Члени товариства займались реконструкцією справжнього козацького бойового мистецтва, досліджували історію, культурні звичаї та традиції українців й вели просвітницьку діяльність серед молоді.<sup>128</sup> У 1990-х роках козацьке відродження набуло масового характеру й стало складовою українського національного пробудження, було спрямоване на здобуття незалежності та демократизації України.

129

24 серпня 1991 року Верховна Рада проголосила Україну незалежною державою. Товариство української мови повинно було пристосуватись до нових реалій та «нової» влади і діяти вже більш відкрито та результативно. Першим помітним виявом підтримки Акту незалежності України стали Форуми інтелігенції, в яких ДТУМ взяло активну участь й стало співорганізатором регіонального Форуму представників інтелігенції Донеччини, які закликали до підтримання референдуму про незалежність. Натомість членам Товариства доводилось протистояти проросійськи орієнтованим політикам та сепаратиським рухам, таким як «Інтеррух Донбасу», які виступали проти національно - культурного, економічного та політичного відродження України як незалежної держави. Незважаючи на опір, національно - демократичні сили вели активну просвітницьку та агітаційну діяльність серед мешканців Донеччини, зокрема через телебачення, радіо та пресу.<sup>130</sup>

Отже, Донеччина стала одним із значних політичних центрів й зіграла важливу роль у проголошенні незалежності України у 1991 році. Бачимо, що еволюція культурно-просвітницьких рухів в громадсько-політичні сили стала загальноукраїнською тенденцією початку 1990-х і Донеччина в цьому плані не була виключенням, оскільки засновники Донецького обласного товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка стали ідейними натхненниками осередку Народного Руху України в Донецькій області. Обидва рухи були пов'язані не тільки спільним членством, але й спільними ідеями, цінностями та метою – проголошенням незалежності України. Адже, вони розуміли, що тільки незалежна та суверена держава, лібералізація політичної системи

<sup>128</sup> В. Задунайський. *Молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині (1984-2009рр.)*. Донецьк: «Ноулідж», 2011, с.84- 86

<sup>129</sup> В. Задунайський. *Українське козацьке відродження та Народний Рух України (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.)*. Схід, 2009. № 6. С. 30-32.

<sup>130</sup> *Ми йдемо!...*с.54-58

й затвердження демократичних засад суспільства здатні забезпечити умови для вільної діяльності громадських організацій, розвитку національної ідентичності, мови та культури. Незважаючи на культурно-просвітницький напрям діяльності члени Товариства приєдналися до шахтарського руху, оскільки в принциповому питанні української незалежності національно-демократичні сили і робітничі рухи Донеччини розбіжностей не мали. Крім того, доводилось відстоювати ідею суверенної й неподільної України в дискусії з прихильниками збереження федерації радянських республік.

В той час українські культурні організації в Донецькій області сприяли зміцненню української ідентичності, ціннісної системи та культурного розвитку регіону. Учасники історико – етнографічного товариства «Курінь» приділяли увагу збереженню історичної пам'яті, позаяк вона є невід'ємною складовою національної ідентичності і важливим фактором в процесі націєтворення. Товариства, подібні до «Меморіалу» робили перші кроки на шляху до декомунізації Донбасу. Аналізуючи здійснену діяльність згаданих осередків напередодні проголошення незалежності, можна стверджувати про їх значний внесок у підготовці громадської думки до Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, коли акт проголошення незалежності України підтримало 2 83,9% виборців Донеччини, проти було - 12,58%.<sup>131</sup> Безсумнівно, такий результат пояснюється поєднанням різних факторів: і соціального, і культурно-просвітницького, і національного. Референдум за українську незалежність став символом українського відродження Донеччини.

## **2.2. Діяльність українських культурно-просвітницьких осередків Донецької області в 1990-х – на початку 2000-х рр.**

Події напередодні та під час здобуття Україною незалежності виявили національно-свідомих мешканців Донеччини, які почали активну роботу з поширення українства у регіоні (досліджували історію Донеччини, впроваджували українську мову в усіх сферах життя, проводити виховні заходи серед молодого покоління, популяризували

---

<sup>131</sup> 1 грудня - річниця Всеукраїнського референдуму щодо проголошення незалежності України. Донецька обласна державна адміністрація. 01.12. 2022 . [Електронний ресурс] – режим доступу:

<https://dn.gov.ua/news/1-grudnya-richnitsya-vseukrayinskogo-referendumu-shchodo-nezalezhnosti-ukrayini>

національні ідеї та культурну спадщину). Серед них варто згадати В. Білецького, В.Задунайського, Д.Білого, І. Шутова, Л.Громового, Р.Ляха, Л.Огнєву, В.Оліфіренка, В.Тиху, М.Любенко, Ф.Олехновича, В.Ребрик, Г.Гордасевич. Про них, та багатьох інших йдеться у праці І. Зоца «Донбасія».<sup>132</sup> Саме вони продовжили свою невтомну діяльність на Донеччині і після 1991 р. у складі українських культурно-просвітницьких осередків регіону.

**Діяльність Донецького обласного Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка.** Славнозвісне Донецьке обласне Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка (ДТУМ) впродовж 1990-х рр. активно долучилося до українського національного відродження регіону. Цей процес був складовою ширших зрушень, які охопили усю країну. 12 жовтня 1991 року відбулася III позачергова Конференція ТУМ «Просвіта» ім. Т.Шевченка в Києві, яка реорганізувала Товариство української мови у Всеукраїнське Товариство «Просвіта» ім. Т.Шевченка.<sup>133</sup> Наслідком стала організаційна криза Товариства, що виявилася у його розколі на «ТУМівців» та «просвітян». ДТУМ лишалось на своїх позиціях, не бажаючи змінювати назву, оскільки вважало питання української мови ключовим у своїй діяльності.<sup>134</sup>

З особистих мотивів хочу зацентувати увагу на активізації національно-демократичного руху в моєму рідному місті Слов'янську. Як не парадоксально, але точкою запуску руху наприкінці 80-х років ХХ століття стала міська газета «Комуніст», в якій було розміщено статтю «Не чути слова українського», у зв'язку з чим на її сторінках розгорнулася дискусія про стан і майбутнє української мови на Слов'янщині.<sup>135</sup> І тут себе активно виявило Слов'янське міське об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка (Слов'янська організація шанувальників української мови). Воно було створене одним із перших у регіоні – 17 січня 1989 року (очолив його Володимир Федорович Савенко).<sup>136</sup>

---

<sup>132</sup> І. Зоц. *Донбасія*. Ігор Зоц. К:Ярославів Вал,2021, 252 с.

<sup>133</sup> В.П.Швидкий В.П., О.В. Малюта. Всеукраїнське товариство Просвіта імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Prosvita>

<sup>134</sup> *Ми йдемо!...* Товариство будується й перебудовується...

<sup>135</sup> О.І. Костюченко. Участь мешканців Слов'янщини у заснуванні та діяльності Всеукраїнського Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка. 24. 08. 2016

<sup>136</sup> О. Краснощок. Роки боротьби та натхнення. Панорама недели. № 51 от 21 декабря 2017 года. С. 20

Головним напрямком роботи товариства було сприяння переходу шкіл міста на українську мову навчання, бо в результаті радянської русифікації в місті не було жодної української школи. Крім цього школам міста було передано тисячі українських підручників, видано чимало книг - мемуарів, урочисто вшановувалась пам'ять українських письменників.<sup>137</sup> До переліку здобутків товариства можна також віднести поширення творів Т. Шевченка серед населення, висвітлення питання діяльності ОУН - УПА, організацію курсів з вивчення української мови, створення фонду української літератури та відкриття у місті першого українського дитячого садочку.<sup>138</sup>

Донецьке Товариство української мови створило власну мережу осередків на Донеччині серед яких були не тільки Слов'янська організація шанувальників української мови, а і Краматорське Товариство української мови, Авдієвський осередок ТУМ, Горлівська міська організація ТУМ, Очеретинський осередок ТУМ, Дружківське міське Товариство української мови, Єнакіївське Товариство української мови.<sup>139</sup>

ДТУМ внесла свою лепту в розвиток українського слова, коли започаткувала видавництво газети «Східний часопис» (виходила з 1992 р. – до 1997 р.). Спочатку газета видавалася щомісяця, а згодом вийшла на рівень щотижневого регіонального українського видання.<sup>140</sup> За 5 років існування газети було видано 161 номери. Газета створювалась, як інструмент впливу на широкі маси, крім цього її мета полягала в плеканні національної свідомості українців Донеччини, а також – у формуванні загального контексту патріотичного виховання молоді на основі історичних зразків і традиції національно-визвольної боротьби українців за власну державність.<sup>141</sup> Крім цього, з 1992 року розпочате видання в Донецькому державному університеті щорічників — «Нові сторінки історії Донбасу», «Історичні та політологічні дослідження», які стали одними з перших наукових збірників, де висвітлювалися за

---

<sup>137</sup> Так само.

<sup>138</sup> О.І. Костюченко. Участь мешканців Слов'янщини у заснуванні та діяльності Всеукраїнського Товариства «Просвіта»...

<sup>139</sup> *Ми йдемо!*...

<sup>140</sup> В.Білецький. «Східний часопис»: досвід і уроки створення масової україномовної газети на Донбасі (1992–1997 рр.) // Донецьк: Український культурологічний центр - 2009 р. – с. 123

<sup>141</sup> Так само.

допомогою нових методологічних позицій невивчені та маловивчені питання історії регіону.<sup>142</sup>

У 1992-93 рр, як зазначає В.Білецький: *«коли спадала емоційна хвиля «оксамитової революції» 90-х років, визривала ідея створення організації нового типу, яка б згуртувала патріотів-прагматиків, інтелектуальну і ділову когорту українських культурологів-однодумців, готових до довготривалої, марудної, але вкрай необхідної творчої роботи по відродженню української мови і культури на Донбасі і загалом на Сході України. Втіленням цієї концепції стало відкриття Українського культурологічного центру (УКЦентр) в 1994 році».*<sup>143</sup>

З самого початку активісти УКЦентру виходили з широкого розуміння поняття «культура», адже бачили трансформацію України як багатоплановий процес. Тому до команди УКЦентру увійшли фахівці різних галузей знань. Першими «стартовими» програмами центру стали «Міст» та «Народознавство». Мета першої полягала в створенні мережі культурологічних організацій між українцями всього світу. Основним завданням другої програми була просвітницька діяльність в галузі краєзнавства, розвиток якісної нової школи краєзнавців та народознавців, піднесення національної свідомості населення краю. Керівники УКЦентру та ДТУМу дійшли висновку, що відсутність активної, діючої еліти – одна з головних причин тогочасних проблем та застою в трансформації суспільства.<sup>144</sup> Тому, задля формування нового пласту української еліти був заснований аналітично-інформативний журнал «Схід». Для дослідження широкого кола питань створено низку рубрик («Політика», «Економіка», «Соціологія», «Історія», «Освіта», «Інформаційний простір» та інші).<sup>145</sup> Важливим досягненням стало попадання Українського Культурологічного центру в 2000 році до переліку провідних українських недержавних Аналітичних центрів. Завдяки його діяльності на регіональному рівні впроваджувалась ефективна, професійна робота громадської науково-культурологічної організації, реалізація соціально важливих,

---

<sup>142</sup> Донбас в етнополітичному вимірі...с. 16

<sup>143</sup> В. Білецький. Український культурологічний центр у Донецьку. Український Світ. Число 4-6, 2005, [Електронний ресурс] - Режим доступу:

[http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT\\_ID=10993](http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=10993)

<sup>144</sup> Так само.

<sup>145</sup> Ми йдемо!...//«СХІД» - ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ...

наукових і культурологічних проєктів, співпраця з органами місцевої влади та іншими організаціями, використання міжнародного досвіду побудови громадських організацій та раціонального алгоритму діяльності.<sup>146</sup>

**Українізація освіти.** Як було зазначено раніше, ДТУМ вирішувало не тільки проблему української преси в Донеччині, але й займалось впровадженням українізації шкільної освіти. Почалось все з події номер один, так В. Білецький називає відкриття першої української школи (Донецька спеціалізована гуманітарна школа № 65). На її прикладі почали відкриватися подібні навчальні заклади в промислових містах Донеччини: Краматорську, Маріуполі, Горлівці, Слов'янську, та в інших, де місцеві Товариства не менш активно працювали над їх відкриттям.<sup>147</sup>

Поза тим, в 1993 р. ДТУМ починає виконувати програми «Фонд допомоги вчителям і школам» та «Підручники», зосередивши свої сили на формуванні нової молодішої генерації українців. Оскільки, українська влада не зайняла протекціоністської позиції щодо української мови у шкільництві Донеччини, цю прогалину, а саме фінансову і матеріальну допомогу школам і вчителям області, які найбільш активно виявили себе на терені українського відродження, мусили взяти на свої плечі члени Товариства. Проте, «Фонд допомоги вчителям і школам» ДТУМ активно діяв тільки в 1993 році через брак необхідних коштів.<sup>148</sup> На жаль, це не єдиний випадок коли відсутність необхідного фінансування гальмувала процеси українізації на Донеччині. Не варто також забувати, що діяльність ДТУМ припала на період економічної кризи, незважаючи на це члени Товариства робили все можливе, щоб забезпечити школи навчальною літературою українською мовою.<sup>149</sup>

**Козацькі громадські організації.** Донеччина, як частина Кальміуської паланки Війська Запорозького Низового, формує невід'ємну складову української історії, яку важко уявити без козацької спадщини, у популяризації якої активно долучилось вже згадане мною товариство історико - етнографічне товариство «Курінь». Діяльність цієї організації мала здебільшого науково-просвітницький характер, прикладом цього

---

<sup>146</sup> В. Білецький. *Український культурологічний центр...*

<sup>147</sup> *Ми йдемо!.../ БОРОТЬБА ЗА ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ШКОЛИ В ПРОМИСЛОВИХ ЦЕНТРАХ ДОНЕЧЧИНИ ...*

<sup>148</sup> *Ми йдемо!... ДонТУМ створює «Фонд допомоги вчителям та школам Донеччини»*

<sup>149</sup> *Ми йдемо!... На допомогу вчителям та школам Донеччини*

може послугувати співпраця з Донецьким обласним відділенням всеукраїнського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК). Проявом цього стала організація «Куренем» під патронатом згаданого товариства двох етнографічних експедицій у с. Прелесне Слов'янського району Донецької області влітку 1990 і 1991 рр.<sup>150</sup> Під час цих експедицій члени товариства проводили науково-просвітницьку діяльність, допомагали у розбудові та реставрації приміщень і матеріалів експозиції музею народної архітектури і побуту в с. Прелесному; реконструювали фольклорно-етнографічні народні свята та обряди, такі як «Івана Купала» та «Весілля», до яких залучали жителів села; виконували українські народні пісні.<sup>151</sup> Тож, «Курінь» став однією з центральних рушійних сил українського молодіжного руху в Донеччині. До складу Товариства входила не лише студентська молодь Донецької області, а й інших регіонів. Товариство залучилося підтримкою викладачів історичного факультету Донецького державного університету. Ось ще декілька фактів з історії діяльності «Куреня»: на прикладі експедиції у с. Прелесне, члени товариства продовжили дослідження історичних місць Донеччини; також учасники долучалися до просвітницьких заходів у Києві, Львові, Запоріжжі, та інших містах України; організували цикл передач на обласному радіо та телебаченні з історії та сьогодення Українського козацтва; видавали постійну стінну газету в ДонДУ; організовували просвітницькі виступи в школах м. Донецька та області.<sup>152</sup>

Також, не можна не згадати Донецьку обласну організацію «Кальміуська паланка Війська Запорозького Українського козацтва», до складу якої з 1992 р. входив і «Курінь» (як «Донецький курінь»). Члени «Паланки» були представниками «старшого покоління», які постійно співпрацювали з молоддю.<sup>153</sup> В силу об'єктивних і суб'єктивних причин український козацький рух в середині 1990-х років зазнав краху. Задля збереження частини козацьких осередків області «Донецький Курінь» в 1996

---

<sup>150</sup> В. Задунайський. *Донецьке історико-етнографічне товариство «Курінь» – первісток українського молодіжного культурно-просвітницького руху на Донеччині*. Музейні засоби з народознавства: Матеріали обласного семінару. За ред. Т.В. Ілляшенко. Донецьк : ДОКМ, 1998. С. 8-9

<sup>151</sup> Так само.

<sup>152</sup> В. В. Задунайський «Донецький курінь» - осередок відродження українських козацько-лицарських традицій в Донецьку. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти* : зб. наук. ст, 2001. Вип. 18. С. 257 [ Електронний ресурс ] – режим доступу:

[http://shron2.chtyvo.org.ua/Istoriia\\_Ukrainy\\_Malovidomi\\_imena\\_podii\\_fakty/Vypusk\\_18.pdf](http://shron2.chtyvo.org.ua/Istoriia_Ukrainy_Malovidomi_imena_podii_fakty/Vypusk_18.pdf)

<sup>153</sup> Так само...с. 255

році ініціював створення Донецького обласного товариства Українського козацтва «Азовське козацьке військо». Наступного року було засноване Донецьке обласне спортивно-просвітницьке товариство українських бойових мистецтв «Козацька Вежа», яке приділяло основну увагу вихованню молоді на козацьких традиціях, а саме поєднання фізичного розвитку з основами козацько-лицарської духовності.<sup>154</sup> Тож, козацька спадщина є не лише невід'ємною частиною української історії, а й рушійною силою в піднесенні національної свідомості українців.

**Контакти з діаспорою (на прикладі зв'язків з Кубанню).** Не менш важливим напрямком діяльності культурно-просвітницьких організацій Донеччини було налагодження контактів з українцями в різних кутках світу. Саме «Кубанський» вектор роботи зумовила географічна близькість, а інколи родинні зв'язки українців на Кубані та Донеччині, й також створення сильних осередків культурно-просвітницьких організацій Донецького обласного Товариства української мови та Українського культурологічного центру та з 1997 р. - Донецького відділення Наукового Товариства Шевченка (НТШ) та Донецького відділення Товариства «Україна-Світ».<sup>155</sup> Попередньо, *«ДТУМ започаткувало додаток до газети «Східний Часопис» – «Козацький край», де серед редакційної колегії були представники, як і Донеччини, так і Кубані. З 2004 р. у Донецьку раз на місяць видається аналог «Козацького краю» – газета українського реєстрового козацтва «Україна козацька» (за редакторством Світлани Чорної), яка висвітлює як сьогоденну, так й історичну козацьку тематику. Далі була започаткована хрестоматія «Козак Мамай» – перший посібник для шкіл Кубані, де вперше системно подається матеріал з української літератури саме Кубані та для Кубані; в 2004 році на Кубані був створений осередок НТШ.»*<sup>156</sup> Крім цього, відбувались культурні-обміни між козацькими організаціями, так Д. Білий та В. Задунайський мали експедиції в Краснодарі, Ростові-на-Дону та Новочеркаську<sup>157</sup>;

---

<sup>154</sup> В. Задунайський. *«Козацька Вежа» – осередок відродження українських козацько-лицарських традицій бойового мистецтва на Донеччині.* Донецький Вісник НТШ. Т. 5. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – С. 141-143.

<sup>155</sup> В. С. Білецький. *УКРАЇНЦІ УКРАЇНИ І КУБАНИ: РУХ НАЗУСТРІЧ ОДИН ОДНОМУ (до історії співпраці громадських організацій Донеччини і Кубані: 1992-2009 рр.).* Донецький Вісник Наукового Товариства ім. Шевченка. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://litmisto.org.ua/?p=19886>

<sup>156</sup> В. С. Білецький. *УКРАЇНЦІ УКРАЇНИ І КУБАНИ: РУХ НАЗУСТРІЧ ОДИН ОДНОМУ (до історії співпраці громадських організацій Донеччини і Кубані: 1992-2009 рр.).* Донецький Вісник Наукового Товариства ім. Шевченка. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://litmisto.org.ua/?p=19886>

<sup>157</sup> В. Задунайський. *Спогади про...*с.52



Деякі члени ДТУМ, «Донецького Куреня», «Кальміуської паланки» в 1992 році взяли участь у спільному кінному поході «Україна – Дон – Кубань» на честь 200-річчя переселення козаків Чорноморського війська на кубанські землі, який став символом пам'яті, дружби, слави Українському козацтву.<sup>158</sup>

Загалом важко в межах одного підрозділу охопити всю діяльність Донецького Товариства Української Мови, тому для більш детального ознайомлення залишу в посиланні повний календар подій ДТУМ, упорядкований Володимиром Білецьким.<sup>159</sup>

Загальна картина почала вимальовуватись з прийняттям закону України «Про об'єднання громадян» 16 червня 1992 року, який надав громадським організаціям регіону можливість офіційної реєстрації в органах влади. Згідно нього усі громадські організації тепер називалися «громадськими об'єднаннями», розмежовувалися функції між політичними партіями та суспільними організаціями. Так, останнім було заборонено втручатися в рішення політичних проблем, висувати своїх кандидатів на вибори.<sup>160</sup> Незважаючи на це багато громадських організацій продовжували вести політичну діяльність. Вагомим кроком на шляху подальшої демократизації суспільного життя та розбудови української державності стала ухвалена Конституція України 28 червня 1996 року. Позаяк, Основний Закон гарантує громадянам України право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації.<sup>161</sup>

**Молодіжні організації.** Юнацький романтизм неодноразово протиставляв встановленим суспільним нормам часто зовсім протилежне бачення. Молоді люди завжди прагнули до самостійності, тому становлення молоді як творчої сили в суспільстві неможливе без її самодіяльності. Така потреба обумовлювалась бажанням єднатися з однодумцями й створювати, а в подальшому перебувати в комфортному для себе середовищі. Ініціативність, прагнення до участі в житті держави, задоволені та реалізації власних потреб й інтересів призвели до утворення й функціонування

---

<sup>158</sup> *Ми йдемо!...* - На Кубань!с. 66

<sup>159</sup> В.Білецький.*Ми йдемо!* КАЛЕНДАР ДІЯЛЬНОСТІ Донецького обласного Товариства української мови ім. Тараса Шевченка... [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20160410001923/http://ruthenia.info/txt/biletskv/myjdemo/30.html>

<sup>160</sup> Закон України Про об'єднання громадян від 16.06.1992 № 2460-ХІІ

<sup>161</sup> Конституція України. – К.: Українська правнича фундація, 1996, стаття 36-37

громадських об'єднань. За даними довідника громадських організацій Донеччини<sup>162</sup> в 1993 році було зареєстровано Донецьке обласне відділення Спілки українського студентства, в 1995 р. - Донецька обласна організація Спілки Української молоді; в 1997 р. - Молодіжний Рух патріотів та інші. В другій половині 90-х років за сприянням Донецькою обласної ради були створені умови для надання ряду організацій матеріальної, консультативної, юридичної допомоги, яка реалізовувалась в комплексній програмі «Молодь», в якій один з розділів присвячений визначенню комплексу заходів для розвитку дитячого та молодіжного руху в регіоні.<sup>163</sup> Хочу детальніше зупинитися на Українській скаутській організації «Пласт»<sup>164</sup> в Донеччині, раніше було зазначено, що перший гурток діяв при школі № 65 в Донецьку. Вважаю слушним в рамках мого дослідження згадати про діяльність скаутів в інших містах Донецької області: Краматорську, Маріуполі, Авдіївці, Бахмуті, Слов'янську та ін. Перша українська гімназія стала також важливим осередком культурно-патріотичного виховання учнівської молоді міста Краматорськ. Саме тут зародилися найактивніші східні осередки Пласту. З кінця 1990-х в Краматорську з'явився пластовий гурток «Ягуари»,<sup>165</sup> а в Слов'янську – «Пуми»<sup>166</sup>; в 2003 році була заснована пластова організація в Авдіївці.<sup>167</sup> Одним з ключових напрямків діяльності пласту є туристично-краєзнавча робота, а саме проведення таборів – пластових

---

<sup>162</sup> Довідник громадських організацій Донеччини...

<sup>163</sup> Недільченко Ю.М. *Молодіжні організації Донецької області (кінець 80-х - 90-ті роки ХХ століття)*. Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. наук. ст, 2001. Вип. 18. С.106

[Електронний ресурс] – режим доступу: [http://shron2.chtyvo.org.ua/Istoriia\\_Ukrainy\\_Malovidomi\\_imena\\_podii\\_fakty/Vypusk\\_18.pdf](http://shron2.chtyvo.org.ua/Istoriia_Ukrainy_Malovidomi_imena_podii_fakty/Vypusk_18.pdf)

<sup>164\*</sup> «Пласт» — українська скаутська організація, мета якої сприяти всебічному патріотичному самовихованню української молоді на засадах християнської моралі, на свідомих, відповідальних та повновартісних громадян місцевої, національної та світової спільнот, і на провідників українського суспільства.

[Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://plast.org/about/>

<sup>165</sup> Краматорський «Пласт». Як на Донбасі успішно розвивали патріотичну молодіжну організацію. Texty.org. ua. 19.07.2022 [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://texty.org.ua/articles/107280/povernemos-vidbuduyemo-hroniky-kramatorkoho-plastu/>

<sup>166</sup> Вадим Овчаренко: про перемоги та подальші пріоритети розвитку пластового руху в Донецькій області. Велика ідея. 03.09.2018. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://bigggidea.com/project/plast/blog/2410/?fbclid=IwAR12dibfL2mgY7oZnHUNnBplLBvqvGqxXYmWO87wAnPrwl6kQsIbktwz4G>

<sup>167</sup> Синій птах Донеччини/Переверзева Т. *Для мене «Пласт» — спосіб життя//* Упорядкування, примітки Людмили Огневої. – Всеукраїнська культурно-освітня асоціація Гуманної Педагогіки, 2020.с. 116

вишколів.<sup>168</sup> Але, в силу різних об'єктивних та суб'єктивних причин пласт в Донеччині не став масовою молодіжною організацією.

Оскільки вже торкнулась теми краєзнавства, то треба наголосити і про **роль в українському культурно-просвітницькому відродженні Донеччини краєзнавчих організацій**. У одному з випусків газети «Вечерний Донецк» повідомлялось, що 9 січня 1990 р. на установчій конференції в Донецькому національному університеті, було створено Донецьку обласну організацію Національної спілки краєзнавців України.<sup>169</sup> Головою правління краєзнавчої організації Донеччини став Роман Данилович Лях - професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України Донецького національного університету. Задля розповсюдження знань про Донецький край велась активна публіцистична діяльність, друкувались праці в періодичних виданнях, історико-краєзнавчих альманахах, журналах, видавались окремі монографія.

Газета «Донеччина» заслуговує окремої уваги, не тільки як одне з найстаріших україномовних друкованих видань у Донецькому краї, а й в контексті місцевого краєзнавства, оскільки опублікувала чимало матеріалів з краєзнавчої тематики на спеціальній сторінці, яку започаткував В.Романько - «Рідний край » (вийшло в світ більше 120 номерів).<sup>170</sup> Пізніше був започаткований альманах з такою ж назвою, організовувались різні обласні конкурси для школярів, в 2005 році була заснована відзнака «Почесний краєзнавець Донеччини».<sup>171</sup> Крім цього, члени Краєзнавчої організації брали участь в наукових конференціях, писали шкільні підручники, піклувались про збереження пам'яток культури та історії.<sup>172</sup> Але, розквіту своєї діяльності Краєзнавча організації Донеччини досягла вже після деокупації значної частини регіону в 2014-му році. Свої припущення чому саме так, висловлю вже в наступному розділі. Загалом, після здобуття Україною незалежності вивчення історії Донецького краю набуло нового значення. Позаяк, осмислення надбаного досвіду збереження багатовікових традицій та пам'яток культури власного народу,

---

<sup>168</sup> Краматорський «Пласт»... Texty.org...

<sup>169</sup> Р.Д. Лях. Звіт про діяльність Донецької обласної організації Всеукраїнської Спілки краєзнавців: Рукопис. Січень 1990 р. З архіву НСКУ. 3 с.

<sup>170</sup> Так само.

<sup>171</sup> І. Зоц. *Донбасія*. ...с.193-196

<sup>172</sup> Р.Д. Лях, В.Ф. Павлухіна. *Історичне краєзнавство Донеччини*. Краєзнавство. 2001. № 1-4., С. 47-52.

дослідження маловідомих сторінок історії, просвітницька діяльність щодо історії рідного краю серед молодого покоління, необхідні задля здійснення повноцінного українського національно-культурного відродження.

Отже, початок 90-х рр. відзначився розгортанням потужної хвилі українського руху на Донеччині. Оскільки, місцева влада не проводила належним чином українізацію регіону, а радше навпаки гальмувала її впровадження, то справу українського культурно-просвітницького відродження мушили взяти в свої руки свідомі громадяни, в свою чергу, вони об'єднувались в громадські рухи. Розпочалося це з впровадження політики «гласності» за М. Горбачова, що сприяло виникненню у 1989 року чисельної проукраїнської організації Донецького Товариства української мови ім. Т.Шевченка, ключовою метою якої стало поширення української мови в усіх сферах життя мешканців Донеччини. Під егідою Товариства було впроваджено чимало важливих освітніх, культурно-просвітницьких проектів: відкрито першу українську школу в Донецьку, яка сприяла створенню подібних закладів в інших містах Донецької області; започатковано україномовні видання, усунення дефіциту підручників українською мовою, створено нові організації, та «побудовано мости» для співпраці з українською діаспорою. Також, в регіоні діяли молодіжні організації, зокрема козацького напрямку («Курінь»), метою якої була орієнтація на патріотичне виховання української молоді згідно автентичних козацько-лицарських традицій з розумінням власної історії та культури. З виховною метою також зароджувались осередки Пласту в Донецьку, Краматорську, Слов'янську та Авдіївці, проте членство в них не стало поширеним. Спільною рисою діяльності згаданих осередків було створення міцного національного фундаменту, виховання підростаючого покоління, збереження історичної спадщини й інтеграція Донеччини в загальний український культурний простір.

### **2.3. Партія регіонів і український культурно-просвітницький рух Донеччини. (на прикладі ГО «Поштовх»)**

Політика «гласності» М. Горбачова породила не лише великий пласт громадських організацій, а й політичних партій, позаяк розпаду СРСР передувала зміна політичної системи, основними рисами якої стали плюралізм та багатопартійність. Для

політичній культурі Донеччини властивим елементом є традиціоналізм і державницькі орієнтації. Традиціоналізм виражається орієнтацією на сильного лідера й підсилюється кризовим станом в країні.<sup>173</sup> Тому В. Янукович сприймався як «свій» лідер, а Партія регіонів як «своя» політсила. «Партія регіонів» внутрішньо мала кланову структуру, представниками якої було відразу декілька регіональних груп,<sup>174</sup> тож усі «донецькі» отримали гідне представництво. Саме вони монополізували «голос Донбасу» починаючи з кінця 1990-х.<sup>175</sup> Партія регіонів була відома своєю проросійською позицією та наголосом на збереженні та просуванні російської мови та культури. Така ідеологічна орієнтація мала наслідки для культурно-освітнього життя Донецької області, оскільки українській мові, культурі та історії було відведено місце десь на узбіччі політичного, соціального і культурного життя регіону.<sup>176</sup>

Саме Партія регіонів стала плацдармом розвитку пострадянської культури та історії на Донбасі, що призвело до байдужості переважної більшості населення до українського національно-демократичного руху, який сприймали переважно як націоналістичний або фашистський. Таке сприйняття було викликано пропагандистським навіюванням часів майдану 2004 року, саме тоді регіонали використали принцип «розділяй і володарюй» культивуючи розкол в суспільстві на «схід» та «захід».<sup>177</sup>

Згідно опитуванню, проведеним фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» лише 7,5% жителів Донбасу підтримували «помаранчеву революцію» 2004 р.<sup>178</sup> Навіть сам Ющенко згадуючи свої поїздки на Донбас говорив, що його там не підтримують.<sup>179</sup> Це

---

<sup>173</sup> О. Проскуріна. *Політико-культурний вимір Донбаського регіону. Політичний менеджмент*, 2007, № 1. С. 127-135 [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе\\_2007\\_1\\_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе_2007_1_15)

<sup>174</sup> М. Примуш. *Політико-ідеологічний спектр сучасних політичних партій Донецької та Луганської областей*. Донецький національний університет імені Василя Стуса. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://jnos.donnu.edu.ua/article/view/6503>

<sup>175</sup> Катерина Зарембо. *Схід українського сонця...* с. 11

<sup>176</sup> Т. Кузьо. Чи в Україні завжди буде така доля? Український тиждень. 11.02.2011

[Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/chy-v-ukrainy-zavzhdy-bude-taka-dolia/>

<sup>177</sup> *Донбас в етнополітичному вимірі...* с.461

<sup>178</sup> Е.Лібанова, М. Дмитренко. *ЧОМУ САМЕ ДОНБАС СТАВ МІСЦЕМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТРАГЕДІЇ? ПОШУК НЕПОЛІТИЗОВАНОЇ ВІДПОВІДІ НА ПОЛІТИЧНЕ ПИТАННЯ*//Наукові записки. Україна у війні. Випуск 5-6 с. 23

<sup>179</sup> Ющенко в Донецьку. Радіо Свободи. Стаття від 11.02. 2005 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/926903.html>

може пояснити несприйняття більшістю жителів Донеччини проукраїнської культурної програми В.Ющенко. Голова фракції Партії регіонів Олександр Єфремов був переконаний, що за часів президентства Віктора Ющенко в Україні проходила насильницька українізація.<sup>180</sup> Проте, на Донеччині наслідки «насильницької українізації» не прослідковуються...

*«Навпаки, загальна тенденція етномовних процесів Сходу України свідчить про цілеспрямовану впроваджену на різних рівнях політику обмеження сфер вживання української мови та різних форм заохочення переходу у спілкуванні та навчанні на російську мову».*<sup>181</sup> Міністерство освіти та місцеві органи влади Донеччини після обрання В.Януковича Президентом України чинили цілеспрямований тиск на школи з метою збільшення частки учнів, що навчалися російською мовою, а також збільшення кількості українських шкіл, де відкривалися російські класи.<sup>182</sup> Варто згадати, що одним із пунктів передвиборчої програми Віктора Януковича було надання російській мові статусу другої державної мови. Марія Олійник наголосила, що до президентства В.Януковича щороку в Донецьку відкривали одну українську школу, тепер процес пішов зворотнім шляхом. Прикриваючись оптимізацією навчального процесу регіональна влада всіма шляхами намагались ліквідувати школу № 111 м. Донецька та школи № 3, № 27, № 100 м. Макіївки, батьки змушені були відстоювати в суді право своїх дітей на навчання державною мовою.<sup>183</sup> Раніше, донецькі регіонали, в обличчі Микола Левченко, який був відомий своїми антиукраїнськими заявами, прийняли рішення «Про фальсифікацію історії у шкільних підручниках для 5–11-х класів», пропонуючи переписати шкільні підручники з історії. Також, було ухвалено рішення про проведення в школах міста «уроків історичної правди».<sup>184</sup>

---

<sup>180</sup> За Ющенко в Україні була насильна українізація, – Єфремов. Zaxid.net. 10.09. 2010

[Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://zaxid.net/za\\_yushhenka\\_v\\_ukrayini\\_bula\\_nasilna\\_ukrayinizatsiya\\_ndazh\\_yefremov\\_n1110988](https://zaxid.net/za_yushhenka_v_ukrayini_bula_nasilna_ukrayinizatsiya_ndazh_yefremov_n1110988)

<sup>181</sup> Донбас в етнополітичному вимірі...с. 268

<sup>182</sup> Так само.

<sup>183</sup> Усі школи, що закриваються у Макіївці Донецької області, українськомовні. Радіо Свобода. 25.03.2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/3537465.html>

<sup>184</sup> Донецька міська рада хоче переписати «історичну правду». Радіо Свобода. 25.09.2009

[Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/1836674.html>

«Поштовх». Ще з часів заснування історико – етнографічного товариства «Курінь» активне студентство Донецького національного університету плекало українське національне відродження. Ця тенденція зберігалася і надалі. 31 жовтня 2006 року студентами історичного факультету Ю. Матущак, Л. Самофаловим, С. Зливко була заснована Донецька обласна молодіжна громадська організація «Поштовх», основною метою якої стало українське національно-культурне відродження на Донеччині. Молодь розуміла, що допомога з інших регіонів була малоімовірною й оскільки крім себе не можна було ні на кого покластись, потрібно було самоорганізовуватись. Основний кістяк товариства налічував 50 людей.<sup>185</sup> Працював «Поштовх» над відновленням національної пам'яті жителів Донеччини. Одна зі сміливих акцій організації була здійснена у червні 2007 року до 100-ї річниці з дня народження Романа Шухевича, яка відбувалась біля пам'ятника Т. Шевченку, тоді проводилось опитування щодо ставлення мешканців до національно-визвольного руху та УПА. У 2008 році була проведена фотовиставка присвячена УПА «історія нескорених», під час якої довелось відбивати атаки тітушок. До переліку акцій можна також додати літературні виступи просто неба на бульварі Пушкін, два фестивалі вертепів на початку 2008 і 2009 років; акцію пам'яті жертв Голодомору «33 хвилини»; першу молодіжну україномовну газету «Поштовх плюс».<sup>186</sup> *«Нам здавалося, що якщо ми просвіtimo людей щодо історії краю, пояснимо, що українська культура не є, порівняно з російською, другорядною, то ми таким чином сприятимемо інтеграції цього регіону в загальне культурне поле України»,* — пояснює С. Стуканов. Загалом з 2009-го по 2014-й «Поштовх» провів у Донецькій області 300 політичних, патріотичних і культурно-просвітницьких акцій.<sup>187</sup> Діяльності «Поштовху» сприяла політика відновлення історичної пам'яті Віктора Ющенка, адже їхня робота відповідала загальнонаціональному мовному та культурному відродженню. Крім того, вони залучились підтримкою голови Обласної державної адміністрації, якого

---

<sup>185</sup> Діяльність «Поштовху» могла б знівелювати сценарій «Русской весны». Інтерв'ю на Громадському радіо. 22.04.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/diyalnist-poshtovhu-mogla-b-znivelyuvaty-scenariy-russkoy-vesny-demchenko>

<sup>186</sup> Діяльність «Поштовху» — великий аргумент за український Донбас. Інтерв'ю на громадському радіо. 28.10.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/diyalnist-poshtovhu-velykyv-argument-za-ukrayinsky-donbas-aktyvisty>

<sup>187</sup> Діяльність «Поштовху» могла б знівелювати сценарій «Русской весны»...



призначив третій президент.<sup>188</sup> Незважаючи на це, діяльність «Поштовху» суперечила світоглядній картині партії регіонів, оскільки маркери радянськості їй були близькими, а маркери антирадянськості відповідно - ворожими, зазначає К.Зарембо. Тож, українському культурно-просвітницькому руху Донеччини протистояло вороже і деструктивне політичне середовище Партії регіонів і повністю підпорядковані їм медіа. Це протистояння яскраво відобразилось в боротьбі студентів Донецького національного університету за надання вищому навчальному закладу імені Василя Стуса. У 2005 році президент Віктор Ющенко присвоїв В. Стусу звання «Героя України». Оскільки його постать була антирадянською, то перейменування посягало на ідеологічну та ментальну територію регіоналів.<sup>189</sup> На противагу зібраним підписам за ім'я В.Стуса, депутатка Верховної Ради від Партії регіонів Олена Бондаренко запропонувала присвоїти закладу ім'я першого секретаря обкому комуністичної партії - Володимира Дегтярьова, інші депутати з фракції її підтримали. Проти учасників «Поштовху» розгорнулась ідеологічна боротьба, з публічним цькуванням та приниженням. Через це діяльність організації пішла на спад.<sup>190</sup>

Після ухвалення закону «Про засади державної мовної політики» 20 грудня 2012 р. члени «Поштовху» заснували український розмовний клуб у Донецьку, який став взірцем для активістів з інших міст. На його прикладі, український розмовний клуб було створено у Горлівці, де учасники не лише спілкуватимуться на зустрічах клубу українською, але й сприятимуть поширенню української мови в місті.<sup>191</sup> Як зазначає, С.Стуканов клуб вписувався в тяглість українського культурно-просвітницького руху Донеччини. Діяльність клубу полягала у щотижневих зустрічах з запрошеними спікерами, дискусії на різні теми, проведенні тренінгів та майстер – класів, перегляді короткометражних стрічок, також учасники клубу ходили в кінотеатри на фільми українського виробництва, щоб підтримати вітчизняне кіно і продемонструвати на нього попит на у Донецьку. Планів стосовно розвитку клубу було багато, проте через

---

<sup>188</sup> К. Зарембо. *Схід українського сонця...*с.44 - 47

<sup>189</sup> Регіонали ховали українську еліту сходу. Катерина Зарембо про нову книгу «Схід українського сонця». Свої. Сіті. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://svoi.city/articles/271813/katerina-zarembo-napisala-knigu-shid-ukrainskogo-soncy>

<sup>190</sup> К. Зарембо. *Схід українського сонця...*с. 52 -53

<sup>191</sup> Український розмовний клуб створено у Горлівці на Донеччині. Сайт Майдан.05.03.2013 . [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://maidan.org.ua/2013/03/ukrajinskyj-rozmovnyj-klub-stvoreno-u-horlivtsi-na-donechchyni/>



брак ресурсів їх не вдалося реалізувати. Загалом протягом 10 місяців роботи клубу участь у заходах взяли близько 800 осіб. Втім, діяльність УРК вимушені були поставити на паузу, оскільки через відсутність лідерства клубу забракло ентузіазму та організованості, крім того більшість постійних учасників клубу переключилася на роботу донецького Євромайдану.<sup>192</sup>

У 2013 році Євромайдан в Донецьку розпочався одночасно з київським, акції протести також проходили в Краматорську, Костянтинівці, Маріуполі, Дружківці та інших містах Донецької області.<sup>193</sup> Власне події, відомі тепер як «Революція Гідності» спричинились відмовою уряду М.Азарова від євроінтеграційного курсу, з яким українці пов'язували свої надії на краще майбутнє. В Донецьку майдан почався із поста місцевого драматурга Євгена Насадюка у соціальній мережі Facebook 22 листопада 2013 року: *«Сідаю на велосипед і їду до пам'ятника Тарасу Шевченку. Я за розвиток України... хто хоче, приєднуйтеся!»*. Зібрання українського розмовного клубу допомогли згуртувати у листопаді–грудні 2013 року частину молоді на донецькому Євромайдані.<sup>194</sup> Зі спогадів очевидців подій, в Донецьку також проходили мистецькі акції, подібно до тих, що відбувалися на київському Майдані. Було жовто-блакитне фортепіано, давали виступи Сергій Жадан з гуртом «Собаки у космосі» та гурт «Гайдамаки», виступали різдвяні вертепи та звучали лекції публічних інтелектуалів. Партія регіонів намагалась вдатися до тотального контролю учасників Євромайданів Донеччини шляхом тиску, погроз, залякуванням, звільненням з роботи або відрахуванням з навчального закладу, побиттям представниками антимайдану.<sup>195</sup> Якщо подивитися по моніторингу суспільних настроїв, то близько 50 % жителів Донбасу не підтримували ані Євромайдану, ані Антимайдану.<sup>196</sup> Проте, коли на Донбас почали масово завозити радикальні угруповання, російських найманців та військових, проти так званої «руської весни» вийшли на протест і ті, хто не

---

<sup>192</sup> С. Стуканов. *Український розмовний клуб у Донецьку як форма протидії політиці русифікації (2012– 2013рр.)/ Трансформації історичної пам'яті//Збірник матеріалів III науково-практичної конференції. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://jthm.donnu.edu.ua/article/view/12763>*

<sup>193</sup> «Смельчаки. Каким был Майдан в городах Донбасса», Радіо Свобода, 21.11. 2017, [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-reali/28868187.html>

<sup>194</sup> С. Стуканов. *Український розмовний клуб у Донецьку...*

<sup>195</sup> Євромайдан в Донецькій та Луганській областях. Спогади очевидців. Українське радіо. 18.02.2022 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=98011>

<sup>196</sup> Е.Лібанова, М. Дмитренко. ЧОМУ САМЕ ДОНБАС СТАВ МІСЦЕМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТРАГЕДІЇ?...с.30

підтримував ідей Євромайдану. На акції «Донецьк - це Україна» під синьо-жовтими прапорами зібралось близько 10 тисячі осіб, саме тоді загинув проукраїнський активіст Дмитро Чернявський.<sup>197</sup> Вже на початку квітня в Донецькій облдержадміністрації був піднятий російський триколор, ухвалено резолюцію про негайне скликання позачергової сесії обласної ради, яка мала проголосити референдум про входження Донецької області до складу росії. Більшість донецьких активістів Євромайдану опинилися в «розстрільних списках» і змушені були покинути дім.<sup>198</sup> Тож, 2014 рік став межею коли процеси українського культурно-просвітницького руху Донеччини були перервані.

Отже, починаючи з кінця 90-х регіонали глибоко вкорінювали свою політичну, економічну та ідеологічну авторитетність на Донбасі, а з президентством В. Януковича почали поширювати свій вплив по всій Україні. Партія регіонів не ставила собі за мету політично інтегрувати Донеччину, поставивши системний блок, який не допускав програм українізації з центру. Ба більше цю партію характеризувалась вектором на російську мову та культуру, а не на українську. Процес закриття українських шкіл в області та прийняття закону «Про засади державної мовної політики» є одними з яскравих прикладів цієї орієнтації. Регіонали намагались всіляко обмежити діяльність український культурно-просвітницьких організацій на Донеччині. Історія з «Поштовхом» продемонструвала, що розбудова українського громадянського суспільства суперечила інтересам регіоналів на місцях. Незважаючи на труднощі, українське середовище не зникло і стало міцним ядром Євромайдану 2013 року на Донеччині. Підлив українського культурно-просвітницького руху трапився під час «російської весни» 2014 року, оскільки активні його представники через загрозу життю мусили тимчасово припинити свою діяльність.

---

<sup>197</sup> К. Зарембо. Схід українського сонця...с.100

<sup>198</sup> Див. пос. 193

## **Висновки до II розділу:**

1. Політичне пробудження регіону сприяло створенню фактично «з низів» нових українських осередків, для яких боротьба за незалежності, а в подальшому розвиток в регіоні української ідентичності, культури та мови й інтеграція цих процесів в загальноукраїнські були пріоритетними.
2. Культурно-просвітницькі осередки Донецької області ставали центрами українського середовища регіону. Основний вектор роботи був присвячений створенню українських шкіл задля виховання нового покоління, підтримці української інтелігенції, поширенню наукових здобутків, збереженню національної пам'яті, краєзнавчим дослідженням на Донеччині. Ці «інструменти» використовувались для переосмислення та конструктивної праці з радянською культурно-ціннісною спадщиною в регіоні.
3. Партія регіонів ставши посткомуністичними заручниками не розуміла важливості та терміновості процесу українізації Донбасу, адже це не входило в поле їхніх інтересів (збереження влади на місцях). Гальмувала українізацію Донбасу політизація мовного питання регіоналами. Ба більше деякі відверто орієнтувалися на російський проєкт, блокуючи українські ініціативи на місцях. Й найсильніше послаблення діяльності культурно-просвітницьких осередків Донеччини були викликані новою суспільно-політичною кризою, причиною якої стала «російська весна» 2014 року.

## РОЗДІЛ III: Український культурно-просвітницьких рух після 2014 року

### 3.1. Гібридна війна та тимчасова російська окупація окремих районів Донецької області

Гуманітарна агресія, відома під назвою «русский мир» стала однією зі складових «гібридної війни» РФ проти України. Шляхом наступу на українську ментальність, традиційні цінності, мову, культуру, систему освіти, історичну пам'ять народу, росія намагається стерти українську національну ідентичність.<sup>199</sup>

Після проведення незаконного референдуму в Криму та анексії півострова, росія почала гібридну військову кампанію в Донецькій та Луганській області, що призвела до дестабілізації регіону. Реалізація «кримського сценарію» на сході України розпочалось на початку квітня зі Слов'янська, поступово охоплюючи Краматорськ, Лиман, Бахмут, Горлівку та інші міста регіону. Ситуація швидко переросла в насильницький конфлікт, і 14 квітня 2014 року в Україні офіційно було оголошено початок антитерористичної операції.<sup>200</sup>

На початковому етапі війна на Донбасі велася силами незаконних збройних угруповань «ДНР» та «ЛНР», які російська пропаганда подавала як результат волевиявлення «народу Донбасу». Нагадаю, що сепаратистські рухи на Донеччині до 2014 року були маргінальним явищем, аж поки їх не допустила до «влади» російська окупаційна адміністрація.<sup>201</sup> Власне, використання для дестабілізації регіону диверсійні групи свідчили про «гібридний» характер війни, крім того застосовувались політичні, культурні та релігійні репресії, скоювались систематичні воєнні злочини, що відверто порушували права людини. Через українську позицію та відмову працювати на ворога було вбито депутата Горлівської міської ради Володимира

<sup>199</sup> Російсько-українська війна 2014 р.: причини, перебіг та політико-правові оцінки // Український Тижень 42 (2014) с. 35 [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10\\_2014/17/26-42.pdf](http://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf).

<sup>200</sup> 2014 – офіційно оголошено про початок Антитерористичної операції на сході України. Український інститут національної пам'яті. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/14/2014-oficiyno-ogolosheno-pro-pochatok-antyterorystichnoyi-operaciyi-na-shodi-ukrayiny>

<sup>201</sup> Т. Кузьо. *Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет*. Київ : Дух і Літера, 2018. С.284, 389 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/public/storage/app/public/files/nodes/1695/file/2/4TTQA1553519962PDRRS.pdf>

Рибака, який намагався не допустити зняття українського прапора з держбудівлі; 16-річного Степана Чубенко з Краматорська вбили за жовто-блакитку стрічку; озброєні бойовики проводили обшуки в будинках проукраїнських активістів в Слов'янську, через що більшості доводилось переховуватись.<sup>202</sup> Живцем разом з авто був спалений член Краснолиманської (Лиманської) «Просвіти» Валерій Сало. До того ж, Донецьке Товариство «Просвіта» незаконні угруповання зарахували до переліку фашистських організацій.<sup>203</sup> Великою втратою стала загибель засновника «Поштовху» Юрія Матушака 9 серпня 2014 року при виході з Іловайського котла.<sup>204</sup>

10 вересня 2014 року озброєні проросійські бойовики захопили будівлю Донецького національного університету, усунувши діючого ректора – Романа Гринюка.<sup>205</sup> Тим самим, позбувшись одного з небагатьох осередків українства в Донецьку. Частина університету вдалось перемістити у Вінницю. Новий незаконно призначений ректор Сергій Баришніков заявив про перехід на російські освітні стандарти навчання, тепер замість курсів з «Історії України» буде введено курс «Світової і регіональної історії».<sup>206</sup> Всі 20 українських шкіл в Донецьку також були переведені за російськими стандартами на російську мову навчання.<sup>207</sup> Політолог Станіслав Федорчук в інтерв'ю «Донбас.Реалії» підкреслює, що вивчення української мови та літератури скоротилося до одного уроку на тиждень, їх вивчають в рамках предмету «Мова народів Донбасу». Крім того, вчителів української мови та літератури зобов'язують пройти «перекваліфікацію» на вчителів російської мови та літератури.<sup>208</sup> Вже в 2017 року 100% усіх шкіл на тимчасово окупованих територіях перейшли на російську мову

---

<sup>202</sup> Так само. с. 453

<sup>203</sup> Марія Олійник. «Просвіта» в Донецьку зарахована до фашистських організацій. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://siver.com.ua/news/prosvita\\_v\\_donecku\\_zarakhovana\\_do\\_fashistskikh\\_organizacij/2015-02-13-16240](https://siver.com.ua/news/prosvita_v_donecku_zarakhovana_do_fashistskikh_organizacij/2015-02-13-16240)

<sup>204</sup> І. Зоц. Донбасія...Повернувся в бронзі... с.230

<sup>205</sup> Звернення до Президента України та академічної спільноти світу. Критика. 19.09.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/appeal-ukrainian-president-and-international-academic-community>

<sup>206</sup> Донецьк переїхав до Вінниці. ВВС Україна. 04.11.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://web.archive.org/web/20211105142601/https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141104\\_donetsk\\_university\\_vinnitsia\\_sx](https://web.archive.org/web/20211105142601/https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141104_donetsk_university_vinnitsia_sx)

<sup>207</sup> Так само.

<sup>208</sup> На окупированной части Донбасса на изучение украинского языка выделяют 22 минуты в неделю. Радио Свобода. Стаття від 09 листопада 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.radiosvoboda.org/a/28106735.html?fbclid=IwAR10oHER7Au5BhKNS5iOGRFaBpIS\\_SNwj2S1FnkEYQSyUhpDm uchDJiA-HE](https://www.radiosvoboda.org/a/28106735.html?fbclid=IwAR10oHER7Au5BhKNS5iOGRFaBpIS_SNwj2S1FnkEYQSyUhpDm uchDJiA-HE)

викладання.<sup>209</sup> Іван Дзюба додає, що «триває «зачистка» від усього українського — від національно зорієнтованих літераторів, журналістів, діячів культури; перестала існувати єдина україномовна газета «Донеччина»; українське телебачення й радіомовлення сюди давно вже не досягають». <sup>210</sup> Таким чином, РФ порушує право на освіту та культуру на окупованих частинах Донецької області.<sup>211</sup>

Військові дії на території Донеччини викликали масову хвилю вимушених переселенців. Також, болісного удару зазнала українська економіка, адже без Донбасу Україна втратила п'яту частину свого ВВП. За даними Мінрегіонбуду України, станом на вересень 2014 р. у Донецькій області зазнали значних руйнувань 21 місто (3,39 млн осіб) та 13 районів (520 тис. осіб), пошкоджено та зруйновано більше 10 тис. громадських об'єктів, зокрема 176 шкіл, 86 дитячих садків, 28 професійно-технічних, 19 вищих навчальних закладів та 26 об'єктів фізкультури і спорту.<sup>212</sup> Регіон також зазнав серйозних втрат в культурному плані, значна частина архівів, музеїв, бібліотек опинились в тимчасовій окупації.<sup>213</sup>

До початку серпня 2014 року підрозділами сил АТО були звільнені такі міста Донецької області: Красний Лиман (Лиман) (4 червня), Маріуполь (13 червня), Слов'янськ, Краматорськ, Дружківка та Костянтинівка (5 липня), Артемівськ (Бахмут) (6 липня), Сіверськ (12 липня), Торецьк (21 липня), Авдіївка (30 липня), Красногорівка (1 серпня), Мар'їнка (5 серпня).<sup>214</sup> Тепер перед всією країною поставало нагальне питання деокупації цих територій та повернення їх до нормального життя.

Отже, тимчасова окупація деяких частин Донецької області стала економічною, соціальною, політичною, культурною катастрофою у новітній історії незалежної

---

<sup>209</sup> А. Долманжи. В ОРДЛО немає жодного україномовного дитсадка, школи чи вишу — мовний омбудсмен. Інформаційне агентство УНІАН.19.02.2021[Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unian.ua/war/zakon-pro-movumovniy-ombudsmen-rozpoviv-pro-utiski-ukrajinskoji-movi-v-ordlo-novini-donbasu-11327480.html>

<sup>210</sup> І.М.Дзюба. Донецька рана України...с.5

<sup>211</sup> А. Воробйова. Як Росія порушує право на освіту під час окупації: кваліфікація за міжнародним правом. ZMINA. 04.03.2023 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zmina.info/articles/yak-rosiya-porushuye-pravo-na-osvitu-pid-chas-okupacziyi-kvalifikacziya-za-mizhnarodnym-pravom/>

<sup>212</sup> Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики. К. 2015. с. 40 - 43

<sup>213</sup> В. Смолій, С. Кульчицький, Л.Якубова. Донбас і Крим...с.283-286

<sup>214</sup> ЗВІЛЬНЕННЯ МІСТ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ. Державний архів Донецької області [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dn.archives.gov.ua/do-5-yi-richnyczy-zviltennya-mist-doneczkoyi-oblasti-vid-rosijskoyi-okupacziyi/>

України. Реалізуючи свої імперські амбіції росія силами окупаційної адміністрації намагалась зневолювати колишні здобутки українського культурно-просвітницького руху, шляхом нав'язування російських стандартів й знищенням незгодних з ними. Завдяки силам антитерористичної операції вдалось взяти під український контроль частину Донецької області, проте інша частина, зокрема колишній обласний центр Донецьк знаходиться все ще під тимчасовою окупацією, що означає повну заборону діяльності українських культурно-просвітницьких організацій й знищення української мови, преси, освіти, історії, культурної спадщини.

### **3.2. Українське культурне відродження на підконтрольних Україні теренах Донеччини**

**Волонтерський рух.** Зі звільненням міст Донеччини нові реалії принесли якісно-ментальні зміни. Події на Донбасі 2014 року виступили потужним каталізатором різкого пробудження волонтерського руху та інших форм самоорганізації громадян. Новим явищем мистецького життя України стало культурне, інформаційне й духовне волонтерство. Тоді трапилася певна трансформація свідомості – «Моя хата не з краю». Лише у 2014 р. громадські активісти у різних населених пунктах організували численну кількість проукраїнських заходів, що були присвячені національному вбранню (паради вишиванок), національному прапору (автопробіги, вивішування прапорів на балконах будинків, перефарбування у кольори національного прапора мостів та інших елементів міської інфраструктури), флешмоби присвячені національній єдності (флешмоб «Карта України», що потрапив у національну Книгу рекордів).<sup>215</sup> Окрему увагу хочу приділити, першому волонтерському табору «Будуємо Україну разом» в Краматорську, який був організований у серпні 2014 року активістами громадської організації «Львівська освітня фундація» (двоє з них, Юрко Дідула та Андрій Левицький, випускники історичної програми УКУ). Метою проєкту було відновлення будинків, які постраждали внаслідок військових дій. Проте, глобальною метою стало будівництво комунікацій між українцями з різних областей, подолання стереотипу «схід» - «захід», творення нового суспільства на основі української різноманітності. За підтримки «Львівської освітньої фундації» також була

---

<sup>215</sup> В. Смолій, С. Кульчицький, Л.Якубова. *Донбас і Крим...* с. 290 -292

організована акція «Схід і Захід разом», в рамках якої відбувся культурний обмін між молоддю Львова, Краматорська та Слов'янська. Важливим результатом першого табору було створення унікального простору для проведення дозвілля у Краматорську.

216

**Молодіжні вільні простори.** Молодіжна платформа «Вільна хата», яка заснована 6 грудня 2014 року в результаті волонтерського табору «Будуємо Україну разом» стала першим фізичним і неформальним осередком для розвитку молоді у Донецькій області. В період 2014-2017 років платформа змогла об'єднати навколо себе понад 7500 молодих людей, провести численну кількість культурно-просвітницьких заходів, започаткувати традицію проведення етно-фестивалю «Гаївки» на Великдень в місті, що щороку залучає десятки і сотні людей.<sup>217</sup> Надихнувшись успішним досвідом «Вільною Хати» в 2015 р. в місті Слов'янську була заснована платформа ініціатив «Теплиця», пізніше «Друзі» у Костянтинівці, у Дружківці «Халва Хаб» у Дружківці, «Простір ідей «Майстерня» у Бахмуті, платформа ініціатив «Лампова» у Покровську, Молодіжна платформа «Move» у Новогродівці, «Альтанка» у Лимані, «Халабуда» в Маріуполі та інші. Тож, бачимо тенденційність цього процесу в регіоні, до 2021 року майже в кожному місті Донецької області діяв громадський простір.<sup>218</sup> В молодіжних центрах розвивалась сучасна українська культура, презентували свою творчість сучасні українські письменники, поети, художники, музиканти та режисери, відбувались лекції та семінари на різні тематики, організовувались майстер класи і фестивалі.<sup>219</sup>

---

<sup>216</sup> БУРне волонтерство: історія одного з найвпізнаваніших всеукраїнських рухів. 22.08.2020 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://gluzd.org.ua/articles/burne-volonterstvo-istoriia-odnoho-z-naivpiznavanishykh-vseukrainskykh-rukhiy/> Будуємо разом. Юрко Дідула про ініціативу «Будуємо Україну разом». The Ukrainians.9.02.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://theukrainians.org/buduyemo-razom/?fbclid=IwAR0j7oAtUjhQc-kxDILKX7i7TXIVNsrbyY7DHcr8tqAZHVdDb3CiZKhPrspE> «Будуємо Україну разом» – проект, що будує довіру. Радіо. Свобода.26.06.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28580228.html>

<sup>217</sup> М.Д. Дорохов. *Розвиток механізмів та засобів удосконалення соціокультурного простору м. Краматорськ*: Магістерська робота: (073 «Менеджмент») / Дорохов М.Д. / Український католицький університет. Кафедра Управління та організаційного розвитку УКУ; Наук. кер.: У. Щурко, к.е. н. – Львів: УКУ, 2019, с. 34

<sup>218</sup> Громадські простори на Донеччині створюють умови для об'єднання та розвитку громад. bahmut in ua. 08.08.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bahmut.in.ua/novosti/9-korusne-old/novosti1/v-artemovske1/2101-gromadski-prostori-na-donechchini-ta-v-bakhmuti-stvoryuyut-umovi-dlya-ob-ednannya-ta-rozvitku-gromad-video>

<sup>219</sup> Сторінки в соціальній мережі Facebook. «Вільна хата»: <https://www.facebook.com/vilha.ua>; «Теплиця»: <https://www.facebook.com/groups/898581966872487/user/100064181581394>; «Друзі»: <https://www.facebook.com/druzifreespace>

та інші



**Фестивалі.** В період з 2014 – 2021 р. на теренах Донецької області було проведено чимало різноманітних фестивалів, присвячених українській культурній тематиці. Можу виділити наступні: «Авдіївка ФМ», «Ігри патріотів», «З країни в Україну», «День Народження Країни», «Фестиваль Вертепів», Літературний фестиваль у Нью-Йорку<sup>220</sup>, тощо.

**Краєзнавчий напрямок.** Як зазначав заступник директора Інституту історії України О. П. Реєнта: *«Краєзнавству належить виняткове місце у вивченні та збереженні історико-культурної спадщини, багатовікових культурних традицій самотутніх куточків України.»*<sup>221</sup> Після захоплення Донецька проросійськими бойовиками Донецька обласна організація Національної спілки краєзнавців України (ДонОО НСКУ) була перереєстрована в Слов'янську. Загалом нараховується 110 членів Спілки, які об'єднані (включаючи Слов'янськ) у 9 осередків в Бахмуті, Дружківці, Маріуполі, Мирнограді, Констянтинівці, Краматорську, Покровську. Товариством було проведено чимало історико - краєзнавчих та літературно-мистецьких заходів, зокрема на початку 2020 року відбулися 13-і «Олексині читання» (м. Дружківка), «Незабутня постать Василя Гайворонського» (м. Костянтинівка, 14 років поспіль), III конкурс «Любіть Україну» (пам'яті В. Сосюри, м. Слов'янськ), II Всеукраїнський фестиваль-конкурс «Поетичний десант у Слов'янську», VIII Всеукраїнське літературно-мистецьке свято «Живий у пісні, живий у віках», присвячене пам'яті поета - земляка М. Петренка (м. Слов'янськ).<sup>222</sup> Поширення інформації про краєзнавство відбувалось і через телепередачі, такі як «Сигма Маріуполь. Минуле»,

---

<sup>220</sup> «Тотальна українізація почнеться зі Сходу» – Анжеліка Рудницька. Радіо Свобода.23.04.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29120365.html> ; Дружківка: На площі Молодіжній в День Незалежності пройдуть «Ігри патріотів». 06267 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.06267.com.ua/news/2856471/druzkivka-na-plosi-molodiznij-v-den-nezaleznosti-projdu-igri-patriotiv/>; Фестиваль «З країни в Україну». 6262 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.6262.com.ua/afisha/3336/festival-z-kraini-v-ukrainu/>; «День Народження Країни»: у Слов'янську вчетверте пройде фестиваль пригод. Вчасно. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://vchasnoua.com/news/den-narodzhennia-krainy-u-sloviansku-vchetverte-projde-festyval-pryhod> На Донеччині став традиційним фестиваль вертепів. Урядовий кур'єр [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/na-donechchini-stav-tradicijnim-festival-vertepiv/> Осінь у Нью-Йорку. Як у прифронтовому селищі на Донеччині влаштували літературний фестиваль. Texty.org.ua 25.10.2021 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://texty.org.ua/articles/104763/new-york-lit-festival/>

<sup>221</sup> О.П. Реєнт. *Краєзнавство в Україні: історичні традиції і стратегія розвитку*. Київ: ПФ «Фоліант», 2019. с.213

<sup>222</sup> В.І. Романько. *Краєзнавство Донеччини: 30 років пошуків. Форум краєзнавців Донеччини/Доповіді учасників за ред. Н. Р. Темірової*. Вінниця–Слов'янськ: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. с.10

яку вів вже покійний історик Сергій Буров <sup>223</sup>; проведення науково-практичних конференцій; продовжено активну видавничу роботу, на момент 2019 р. красзнавцями спілки видано 35 окремих видань, опубліковано більше ніж 180 - ти наукових, науково-популярних, публіцистичних статей в альманахах, збірках, газетах, матеріалах конференцій; відкриті пам'ятні дошки в містах; участь в комісіях з виконання закону України по декомунізації; проведена освітня робота в школах; вшанування пам'ятних дат; тощо.<sup>224</sup>

З грудня 2016 року такі міста як Костянтинівка, Покровськ, Добропілля та Бахмут, стали частиною проєкту Метамісто: Схід. Це програма, яка залучає активних мешканців міст та регіону задля дослідження свого міста, підвищення його візуальної та змістовної привабливості й створення можливості для втілення урбаністичних проєктів.<sup>225</sup>

На жаль, не можливо в межах одного підрозділу охопити всю колосальну працю, яка була зроблена для відродження української Донеччини. В підрозділі упущено тему відновлення діяльності пластових осередків, релігійних організацій, шкіл, бібліотек та музеїв після 2014 року, але це не означає, що їх вклад в національно-патріотичній роботу був меншим.

Отже, після деокупації значної частини Донецької області, на цих територіях запускаються відновлювальні процеси. Патріотична громадськість з початком російської агресії значно активізувалася, й почала об'єднуватись в громадські організації та ініціативні групи. Задля вирішення проблем на рівні громадськості почали з'являтися громадські простори, які стали інструментом для побудови низової демократії, що в свою чергу є атрибутом розвитку громадянського суспільства. Через ідеологічну загрозу, яку несе в собі «русский мир» необхідно було зміцнювати українську ідентичність громадян, поступово відходячи від російських культурних впливів задля формування єдиної української нації на спільних ціннісних засадах.

---

<sup>223</sup> У Маріуполі загинув історик і письменник Сергій Буров. Суспільна культура. 21.04.2022 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://suspilne.media/231120-u-mariupoli-zagynuv-istorik-i-pismennik-sergij-burov/>

<sup>224</sup> В.І. Романько. *Красзнавство Донеччини: 30 років пошуків...*с. 10 - 15

<sup>225</sup> Сайт проєкту МетаМісто:Схід [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ostrivplatform.com/kodmista>

### Висновки до III розділу:

1. Початок «гібридної» кампанії проти України на Донбасі призупинив процес національного відродження регіону, оскільки був захоплений бойовиками центр Українства – Донецьк. Російська агресія проти України на Донбасі мала широкий спектр впливу і призвела до серйозних наслідків для українського суспільства, оскільки був втрачений потужний економічний та людський потенціал краю.
2. Тимчасова окупація послугувала каталізатором національного пробудження Донеччини. Почався тривалий процес відновлення звільнених територій. Задля протидії російським культурним впливам першочергово стояло питання зміцнення української ідентичності та побудови єдиної української нації на основі загальноукраїнських спільних цінностей.
3. Волонтерський рух став початком для зародження нових осередків українства в провінційних містах. Тепер обласним центром стало місто Краматорськ, яке запустило процес відкриття молодіжних культурно-освітніх центрів. Неформальні осередки в свою чергу слугували громадським простором – інструментом вирішення нагальних питань. Молодіжні платформи намагалися посилити український контекст в своїх громадах шляхом проведення різноманітних заходів, зокрема фестивалів. Донецька обласна організація Національної спілки краєзнавців України продовжила свою плідну роботу задля збереженні та популяризації історико-культурної спадщини краю.
4. Загалом до 2021 року було проведена колосальна робота по відновленню українства в Донецькому регіоні, до якої були залучені як офіційні, так і не офіційні структури.

## ВИСНОВКИ

Український культурно-просвітницький рух на Донеччині впродовж 1989-2021 рр. відіграв важливу роль у розвитку української ідентичності у цьому регіоні. Не дивлячись на етнічне різнобарв'я, титульним етносом тут є українці, серед яких переважала «подвійна ідентичність». Це пояснюється територіальною близькістю з Росією та довготривалими її впливами, які продовжились і після проголошення незалежності України.

Внаслідок, економічних криз 1990-х та 2000-х для місцевих жителів стало характерним першочергова орієнтація на покращення свого економічного становища, що обумовило підтримку місцевих еліт. Поступово їх уособленням стала Партія регіонів, що значною мірою були носієм проросійських впливів. Не розв'язане мовне питання дозволило місцевим елітам маніпулювати суспільними настроями й актуалізувати проблему статусу російської мови та створило несприятливу ситуацію в освітньо - культурному просторі Донеччини для популяризації української мови. Загалом, програми українізації на місцях, запроваджені центром, регіонали саботували, а коли «донецькі» осіли в столиці, то Донбас втратив шанс на повноцінне проведення українізації. Тому відповідальність за її здійснення на Донеччині змушені були брати на себе активне студентство, інтелігенція та представники інших середовищ, які намагалися формувати тут українське громадянське суспільство.

Українське відродження в Донецькому краю розпочали місцеві інтелектуали, а його центром стало місто Донецьк. Український культурно - просвітницький рух можна поділити на три етапи, що відповідають періодизації політичної історії країни. Перший – зародження (кінець 1980-х – початок 1990-х рр.), коли політичний режим дозволив розправити крила і небайдужі до українства люди запустили механізм національного відродження в регіоні. Дев'яності відзначились утворенням та активною діяльністю низки організацій: Товариства и української мови імені Тараса Шевченка; історико - етнографічного товариства «Курінь», Кальміуської паланки Українського козацтва, Донецької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, тощо. Основними напрямками їх роботи стало поширення

української мови у всіх сферах життя, відновлення правдивої козацької спадщини; сприяння відкриттю українських шкіл, друк і розповсюдження української преси, підтримка та розвиток наукової діяльності; забезпечення школярів підручниками на рідній мові, дослідження і поширення історії Донецького краю, а головною метою стало здобуття незалежної України.

Другий етап – становлення (від проголошення незалежності в 1991 р. - до подій гібридної війни на Донбасі 2014 року). Цей етап характеризується відходженням від ейфорії незалежності та розумінням реального становища речей. Після того, як в 1993 – 1994 році Україна поринула у соціально-економічне та суспільно-політичне провалля, що негативно позначилось на діяльності українського культурно - просвітницького руху Донеччини; Здебільшого осередки функціонували на ентузіазмі своїх членів, тепер соціально-економічні проблеми вимагали першочергово думати про питання виживання; Брак потрібних ресурсів часто ставав причиною для припинення та згорання багатьох проєктів. На жаль, українському культурно-просвітницькому руху кінця 90-х так і не вдалось об'єднатися в єдину українську громадську силу, щоб впроваджувати суттєві зміни на місцях. Реальне об'єднання відбулося тільки під час боротьби за проголошення незалежності. Українські культурно-просвітницькі організації Донеччини на своїх початках були подібні до островів, навколо яких об'єднувались представники інтелігенції, проактивного студентства й небайдужі до українства люди. Рух охоплював лишень частину суспільства і не був глибоко вкорінений в регіоні. На відміну від Донецька менші міста в цьому плані майже не розвивались. Ситуація змінилась після тимчасової окупації Донецька, тоді українство почало розвиватись в провінційних містах, звільнених з-під окупації. Власне, відродження українського – культурно просвітнього руху після військових дій на звільнених територіях Донецької області є третім етапом, який описаний в третьому розділі. Цьому етапу характерна масовість і залучення громади до українського процесу відродження задля боротьби за громадську українську свідомість.

Проаналізувавши суспільно-політичні, етнокультурні та соціально-економічні умови, в яких перебував український культурний рух на Донеччині (1989 – 2021),

можна зробити висновок про успішну діяльність, яка трималась на щирому бажанні активістів розвивати українство на донецьких теренах в межах своїх тогочасних можливостей. Культурні осередки функціонували всупереч викликам задля збереження української національної пам'яті, культури, мови та цінностей. Невдачі, які траплялися на їх діяльницькому шляху переважно були спричинені зовнішніми чинниками. Спочатку подіями гібридної війни, в яких зневірювались здобутки українського відродження, тепер повномасштабним вторгненням росії, яке перервало процес повної інтеграції Донеччини в загальний український культурний простір. Український культурно-просвітницький рух Донеччини відіграв досить важливу роль в новітній історії не тільки цього регіону, але й усієї України, бо сприяв поширенню відчуття єдності країни та потреби відродження і плекання власної культури. Він виявив не тільки самобутні риси та яскраві досягнення, але й засвідчив подібність проблем і прорахунків, які були притаманні усьому українському національно-просвітницькому відродженню. Донеччина була, є і залишається питомо українським регіоном, що засвідчив і досвід становлення та розвитку місцевого українського культурно-просвітницького руху. Наприкінці висловлю свої сподівання, що моє дослідження сприятиме переосмисленню Донеччину в українському контексті, уникнувши застарілих радянських штампів та новітніх російських пропагандистських стереотипів. Вважаю, що досвід діяльності українських культурно-просвітницьких осередків може бути використаний, як терапевтичний, після звільнення тимчасово окупованих територій Сходу та Півдня України.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

### Джерела:

1. В. Білецький, В. Оліфіренко,, В.Тиха,М. Любенко , Ф. Олехнович , В. Ребрик , Г .Гордасевич , С. Єременко Заг. Редакція В. Білецького. Ми йдемо!/ Донецьк: Український культурологічний центр., 1998, 225 с.
2. І. Зоц. Донбасія. Ігор Зоц. К: Ярославів Вал,2021, 252 с.
3. Синій птах Донеччини / Упорядкування, примітки Людмили Огневої. Всеукраїнська культурно-освітня асоціація Гуманної Педагогіки, 2020., 138 с.
4. Спогади про молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині. Вступ. слово, ред., упоряд. та ком. В.В.Задунайського. Донецьк: «Ноулідж», 2010. 154 с.
5. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки: про мови в Українській РСР // ВР N 8312-XI. ВВР, 1989, Додаток до N 45, ст. 632;
6. Закон України «Про об'єднання громадян» // Голос України. 18 липня 1992 р.
7. Конституція України. – К.: Українська правнича фундація, 1996
8. Відомість про результати Всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991 р. // ЦДАВО України. Ф. 1., Оп. 28., Спр. 144. ., 6;
9. Закон України від 21.04.2022 № 2217-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України». 22.06. 2022.
10. Підсумки всеукраїнського перепису населення 2001 року.  
[Електронний ресурс] – режим доступу:  
<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/donetsk> ;
11. Соціологічна група «Рейтинг», «Питання мови: результати останніх досліджень 2012 року», травень 2012, [Електронний ресурс] - режим доступу:  
[https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg\\_files/rg\\_mova\\_dynamika\\_052012.pdf](https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_mova_dynamika_052012.pdf)
12. Довідник громадських організацій Донеччини. Донецьк: Український культурологічний центр, Білецький В.С. та ін.. 1998. 63 с.

## Література:

1. Hofstede G., Minkov M. Cultures and organizations. Software of the mind. Intercultural cooperation and its importance for survival. 2010. с. 8
2. А. Ручка.Орієнтири концептуалізації ідентичності. Соціокультурні ідентичності та практики. Київ, 2002. С.40
3. Авторський колектив. Донбас в етнополітичному вимірі. К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.
4. В. Білецький. Історія Донецької крайової організації Народного Руху України (1989—1991 рр.). Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2009. с.81-86
5. В. Головка. «Тягар пострадянської людини»: історіографічний образ донецької ідентичності. Історіографічні дослідження в Україні. 2014. Вип. 24., С. 38
6. В. Головка. Українські фінансово-промислові групи в модернізаційних процесах 1991–2009 рр. / В. Головка. К. : Інститут історії НАН України. с. 345–355
7. В. Задунайський «Донецький курінь» - осередок відродження українських козацько-лицарських традицій в Донецьку / Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. наук. ст.,2001. Вип. 18. с. 255
8. В. Задунайський. Використання Росією «козацького фактора» в протистоянні з Україною (1991–2021 рр.). Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «Козацький фактор у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.». Львів: Видавництво Українського католицького університету 2023, 71 – 82
9. В. Задунайський. Донецьке історико-етнографічне товариство «Курінь» – первісток українського молодіжного культурно-просвітницького руху на Донеччині. Музейні засоби з народознавства: Матеріали обласного семінару/За ред. Т.В. Ілляшенко. Донецьк : ДОКМ, 1998. С. 8-9
10. В. Задунайський. Молодіжний козацько-просвітницький рух на Донеччині (1984-2009рр.). Донецьк: «Ноулідж», 2011, с.84- 86
11. В. Задунайський. Українське козацьке відродження та Народний Рух України (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.). Схід, 2009. № 6. С. 30-32.



12. В. Михненко. Причины и последствия войны в Восточной Украине: экономическо-географический подход. Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. Русское издание. № 1-2, 2020. С. 160-161.
13. В. С. Білецький. УКРАЇНЦІ УКРАЇНИ І КУБАНІ: РУХ НАЗУСТРІЧ ОДИН ОДНОМУ (до історії співпраці громадських організацій Донеччини і Кубані: 1992-2009 рр.). Донецький Вісник Наукового Товариства ім. Шевченка.
14. В. Смолій, С. Кульчицький, Л. Якубова. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи. Аналітична доповідь, Відп. ред. Г. Боряк. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2016., 616 с.
15. В. Ю. Барков. Суперечності розвитку громадянського суспільства в Україні та засоби їхнього подолання. Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 14-20.
16. О. Резнік. Особистість і громадянське суспільство: досвід теоретичного осмислення. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. С.68-79.
17. В. Білецький. «Східний часопис»: досвід і уроки створення масової україномовної газети на Донбасі (1992–1997 рр.) // Донецьк: Український культурологічний центр, 2009 р. с. 123
18. В. І. Романько. Краєзнавство Донеччини: 30 років пошуків. Форум краєзнавців Донеччини. Доповіді учасників за ред. Н. Р. Темірової. Вінниця–Слов'янськ: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. с.10
19. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики. К. 2015. с. 40 - 43
20. Володимир Білецький, «Схід України в інтегративних процесах сучасного державотворення», Донецьк, Східний видавничий дім, 2005, с. 15, 16
21. Д. Казанський, М. Воротинцева. Як Україна втрачала Донбас. Книжкове видавництво Чорна гора. 2020, с. 336
22. Е. Лібанова, М. Дмитренко. ЧОМУ САМЕ ДОНБАС СТАВ МІСЦЕМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТРАГЕДІЇ? ПОШУК НЕПОЛІТИЗОВАНОЇ ВІДПОВІДІ НА ПОЛІТИЧНЕ ПИТАННЯ. Наукові записки. Україна у війні. Випуск 5-6 с. 23

23. І. Дзюба. Донецька рана України: Історико-культурологічні есеї / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2015, 78 с.
24. І. Лебединська. Культура як спосіб набуття ідентичності: методологічна рефлексія. Методологічні проблеми культурної антропології та етнокультурології. К.: Інститут культурології НАМ України, 2011. С.234
25. І.Ф. Кононов. ДОНБАС В ЕТНОКУЛЬТУРНИХ КООРДИНАТАХ УКРАЇНИ (соціологічний аналіз). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук. Луганськ. 2005. с.237
26. Історія України / Відп. ред. Ю.Сливка; керівник авт. кол. Ю.Зайцев. Вид. 3-тє. Львів, 2002. с.386-387
27. К. Зарембо. Схід українського сонця. Історії Донеччини та Луганщини початку ХХІ століття., Львів : Човен, 2022., с. 161
28. К. І. Левчук. Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.): Монографія. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. с.187
29. Кучма Л. Про найголовніше. К., 1999, с.181.
30. Л. Якубова. Етнонаціональна специфіка Донбасу. Регіональна історія України. - 2015. Вип. 9. С. 229-244
31. Л.П. Нагорна. Регіональна ідентичність: український контекст.К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. с.82
32. М. Вінтонів, М. Бойко. Мовна ситуація в освітньому просторі Донеччини на початку ХХІ століття. Bogys Grinchenko Kyiv University. N 19, 2020, с. 61-75
33. М. Віхров. Дикий Схід. Нарис історії та сьогодення Донбасу. Вид.2-ге, доповнене, Київ: Темпора, 2021, 372 с.
34. М.В. Попович. Раціональність і виміри людського буття. К.: Сфера, 1997. с. 73.
35. М.Д. Дорохов. Розвиток механізмів та засобів удосконалення соціокультурного простору м. Краматорськ: Магістерська робота: (073 «Менеджмент») / Дорохов М.Д. / Український католицький університет. Кафедра Управління та організаційного розвитку УКУ; Наук. кер.: У. Щурко, к.е. н. – Львів: УКУ, 2019, с. 34
36. Наталія Пашина, «Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі», Політичний менеджмент, № 1, 2005, с. 29

37. О Міхеєва. Не все так просто з тими українцями... Отечественные записки., 2007., № 1 (34). С. 97—106.
38. О Міхеєва. Регіональна ідентичність і політичний вибір (на прикладі Донецька). Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник, 2008 р., с. 110
39. О. Краснощок. Роки боротьби та натхнення. Панорама недели. № 51 от 21 декабря 2017 года. С. 20
40. О. Проскуріна. Політико-культурний вимір Донбаського регіону. Політичний менеджмент, 2007, № 1. С. 127-135
41. О.М. Мовчан. Громадські товариства і об'єднання УРСР. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д . Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України., К.: 2004.. с.212
42. О.П. Реєнт. Краєзнавство в Україні: історичні традиції і стратегія розвитку. Київ: ПФ «Фоліант», 2019. с.213
43. Р.Д. Лях, В.Ф. Павлухіна. Історичне краєзнавство Донеччини. Краєзнавство. 2001. № 1-4., С. 47-52.
44. Р.Д. Лях. Звіт про діяльність Донецької обласної організації Всеукраїнської Спілки краєзнавців: Рукопис. Січень 1990 р. З архіву НСКУ. 3 с.
45. С. В. Адамович. Донбас у суспільно-політичному житті України (1991-2005 рр.). М-во освіти і науки України, Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника, Галиц. іст.-політол. центр. – Івано-Франківськ: Горицвіт, 2006, 161 с.
46. С. Кульчицький , Л. Якубова Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. – Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2016, с. 720
47. С. Л. Катаєв. Примус до ідентичності як технологія гібридної війни (випадок Донбасу). Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 41,(Квіт 2019), с. 31
48. С. Пахоменко. ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНФЛІКТІ НА ДОНБАСІ. INTERMARUM: історія, політика, культура. 2015. Вип.2. с. 376-389
49. С. Стуканов. Український розмовний клуб у Донецьку як форма протидії політиці русифікації (2012– 2013рр.) Трансформації історичної пам'яті. Збірник матеріалів III науково-практичної конференції.

50. Т. Кузьо. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет. Київ: Дух і Літера, 2018. С.284, 389
51. Т. Яблонська. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України /за ред. акад. С.Д.Максименка, К.: Ніка-Центр, 2010, Вип.38. С. 378-387.
52. Тетяна Болбат. Періодизація історії громадянських об'єднань східної України (квітень 1985-червень 1996 рр.). Донецький вісник наук. товариства ім. Т. Шевченка. Т.13 – Донецьк: Український культурологічний центр, 2006 р., с. 71
53. Ю. М. Недільченко. Молодіжні організації Донецької області (кінець 80-х - 90-ті роки ХХ століття). Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. наук. ст, 2001. Вип. 18. С.106
54. Ю. С. Макарець. ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2019 № 40 том 1 с. 53-57

#### Ресурси з мережі інтернет:

1. Донбас: як вели війну проти української ідентичності. Укрінформ. 24.04.2018. [Електронний ресурс] - режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2447267-donbas-ak-veli-vijnu-protiukrainskoi-identichnosti.html>
2. Брошура «Донбас: Перепрочитання образу» [Електронний ресурс] - режим доступу : [https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/donbas\\_pereprochytannia.pdf](https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/donbas_pereprochytannia.pdf)
3. Як бути з Донбасом? // Дзеркало тижня. – 2014. – № 23 (27 червня–4 липня)
4. Історія виборів:дострокові вибори президента України у 1994 році. Опора.09.04.2021.[Електронний ресурс] - режим доступу: <https://www.oporaua.org/article/vybory/22993-istoriia-vivoriv-dostrokovi-vibori-prezidenta-ukrayini-u-1994-rotsi>
5. Донбас: як вели війну проти української ідентичності. Укрінформ. 24.04.2018. [Електронний ресурс] - режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2447267-donbas-ak-veli-vijnu-proti-ukrainskoi-identichnosti.html>

6. Професор Гіроакі Куромія: Донбас народив демократичний український націоналізм. Інтерв'ю Радіо Свобода [Електронний ресурс] - режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30133200.html>
7. «Русский мир» вимирає. Населення Сходу України і Росії стрімко зменшується, Заходу України не змінюється. [Електронний ресурс] - режим доступу: [https://texty.org.ua/articles/27739/Russkij\\_mir\\_vymyraje\\_Naselenna\\_Skhodu\\_Ukrajiny\\_i-27739/](https://texty.org.ua/articles/27739/Russkij_mir_vymyraje_Naselenna_Skhodu_Ukrajiny_i-27739/)
8. С. Дорош. РНБО, Данілов і Донбас. Чи справді говорити «народ Донбасу» небезпечно. BBC News Україна. 5 квітня 2021 р. [Електронний ресурс] - режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56606837>
9. І. Семиволос. Із приходом української армії на Донбасі почалися зміни. Про нові ідентичності та способи мислення на Сході. Texty. org. ua. 23.06. 2016. [Електронний ресурс] - режим доступу: [https://texty.org.ua/articles/68582/Iz\\_pryhodom\\_ukrajinskoji\\_armiji\\_na\\_Donbasi\\_pocha\\_lysa-68582/](https://texty.org.ua/articles/68582/Iz_pryhodom_ukrajinskoji_armiji_na_Donbasi_pocha_lysa-68582/)
10. С. Дорош «Донбаський вузол»: менталітет і сепаратизм. BBC. 2016. [Електронний ресурс]- режим доступу: [https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160606\\_donbass\\_mentality\\_identity\\_s\\_d](https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160606_donbass_mentality_identity_s_d)
11. Павел Островский. «В Донецкой области ежегодно растет количество школьников, которые выбирают украинский язык (инфографика)», Новости Донбасса, 21.02.2012
12. Марія Олійник. Мовний Сандармох на Донеччині, 23.12.12. [Електронний ресурс]– режим доступу: <http://blog.i.ua/community/4030/1139328/>
13. Наиболее актуальными для жителей Донбасса являются проблемы социально-экономического характера [Электронный ресурс] – Режим доступа: [http://press.unian.net/pressnews/976722-naibolee-aktualnyimi-dlyajiteley-donbassa-yavlyayutsya-problemyi-sotsialno-ekonomicheskogo-haraktera\\_issledovanie.html](http://press.unian.net/pressnews/976722-naibolee-aktualnyimi-dlyajiteley-donbassa-yavlyayutsya-problemyi-sotsialno-ekonomicheskogo-haraktera_issledovanie.html)
14. Как на Украине ограничивали использование русского языка . Стаття від 15.07. 2021 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://tass.ru.translate.google/info/11907705? x tr sl=ru& x tr tl=en& x tr hl=en& x tr pto=sc>

15. На Донеччині меншає українських шкіл. Радіо Свобода. 30 серпня 2010 р. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/2141248.html>
16. 30-та річниця створення Товариства української мови імені Тараса Шевченка (нині - Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка). Департамент інформаційної та внутрішньої політики облдержадміністрації. Стаття від 11.02. 2019. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://dn.gov.ua/news/30-ta-richnitsya-stvorennya-tovaristva-ukrayinskoyi-movi-imeni-tarasa-shevchenka-nini-yseukrayinske-tovaristvo-prosvita-imeni-tarasa-shevchenka>
17. Про страйки та незалежність. Монолог донеччанина про річницю Всеукраїнського референдуму. Свої.city. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://svoi.city/articles/252956/stanislav-fedorchuk-pro-strajki-ta-nezalezhnist>
18. «Досить годувати Москву». Історик Каретніков про те, як Донецьк зустрічав незалежність України. Радіо Свобода. Донбас. Реалії. 24.08. 2021. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donetsk-u-1991-nezalezhnistkaretnikov/31424711.html>
19. Донеччина: східний форпост. Голос України. 21.08.2021. [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/350113>
20. Влад Азаров, Олександра Чернова, Тетяна Столярова. Шахтарські протести. Шлях до Незалежності. Українська правда. 16.10. 2021. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/10/16/7310383/>
21. «Досить годувати Москву». Історик Каретніков про те, як Донецьк зустрічав незалежність України. Радіо Свободи. 24. 08. 2021. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donetsk-u-1991-nezalezhnistkaretnikov/31424711.html>
22. Ковбасні тури з Ростова: чому Донбас захотів розвалити СРСР. Радіо Свобода. 23.08. 2021. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/31423838.html>
23. В.П.Швидкий В.П., О.В. Малюта. Всеукраїнське товариство Просвіта імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Prosvita>

24. О.І. Костюченко. Участь мешканців Слов'янщини у заснуванні та діяльності Всеукраїнського Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка. 24. 08. 2016
25. Історія Пласту. Пласт [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.plast.org.ua/abouthistory/>
26. Краматорський «Пласт». Як на Донбасі успішно розвивали патріотичну молодіжну організацію. Texty.org. ua. 19.07.2022 [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://texty.org.ua/articles/107280/povernemos-vidbuduyemo-hroniky-kramatorkohoplustu/>
27. Вадим Овчаренко: про перемоги та подальші пріоритети розвитку пластового руху в Донецькій області. Велика ідея. 03.09.2018. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://biggggidea.com/project/plast/blog/2410/?fbclid=IwAR12dibfL2mgY7oZnHUNnBpLLBvqvGqxXYmWO87wAnPrwl6kQslbktwz4G>
28. М. Примуш. Політико-ідеологічний спектр сучасних політичних партій Донецької та Луганської областей. Донецький національний університет імені Василя Стуса. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://jnos.donnu.edu.ua/article/view/6503>
29. Т.Кузьо. Чи в Україні завжди буде така доля? Український тиждень. 11.02.2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/chy-v-ukrainy-zavzhdybude-taka-dolia/>
30. Ющенко в Донецьку. Радіо Свободи. 11.02. 2005 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/926903.html>
31. За Ющенка в Україні була насильна українізація, – Єфремов. Zaxid.net. 10.09.2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://zaxid.net/za\\_yushhenka\\_v\\_ukrayini\\_bula\\_nasilna\\_ukrayinizatsiya\\_ndazh\\_yefremov\\_n1110988](https://zaxid.net/za_yushhenka_v_ukrayini_bula_nasilna_ukrayinizatsiya_ndazh_yefremov_n1110988)
32. Усі школи, що закриваються у Макіївці Донецької області, українськомовні. Радіо Свобода. 25.03.2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/3537465.html>

33. Донецька міська рада хоче переписати «історичну правду». Радіо Свобода. 25.09.2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/1836674.html>
34. Діяльність «Поштовху» могла б знівелювати сценарій «Русской весны». Інтерв'ю на Громадському радіо. 22.04.2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/diyalnist-poshtovhu-mogla-b-znivelyuvaty-scenariy-russkoy-vesny-demchenko>
35. Діяльність «Поштовху» — великий аргумент за український Донбас. Інтерв'ю на громадському радіо. 28.10.2016. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/diyalnist-poshtovhu-velykyy-argument-za-ukrayinskyy-donbas-aktyvisty>
36. Регіонали ховали українську еліту сходу. Катерина Зарембо про нову книгу «Схід українського сонця». Свої. Сіті. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://svoi.city/articles/271813/katerina-zarembo-napisala-knigu-shid-ukrainskogo-soncyu>
37. Український розмовний клуб створено у Горлівці на Донеччині. Сайт Майдан. 05.03.2013 . [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://maidan.org.ua/2013/03/ukrajinskyj-rozmovnyj-klub-stvoreno-u-horlivtsi-na-donechchyni/>
38. «Смельчаки. Каким был Майдан в городах Донбасса», Радіо Свобода, 21.11. 2017, [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/28868187.html>
39. Євромайдан в Донецькій та Луганській областях. Спогади очевидців. Українське радіо. 18.02.2022 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=98011>
40. Російсько-українська війна 2014 р.: причини, перебіг та політико-правові оцінки // Український Тиждень 42 (2014) с. 35 [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10\\_2014/17/26-42.pdf](http://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf).
41. 2014 – офіційно оголошено про початок Антитерористичної операції на сході України. Український інститут національної пам'яті. [Електронний ресурс] –



- Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/14/2014-oficiyno-ogolosheno-pro-pochatokantyterorystychnoyi-operaciyi-na-shodi-ukrayiny>
42. Марія Олійник. «Просвіта» в Донецьку зарахована до фашистських організацій. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://siver.com.ua/news/prosvita\\_v\\_donecku\\_zarakhovana\\_do\\_fashistskikh\\_organizacij/2015-02-13-16240](https://siver.com.ua/news/prosvita_v_donecku_zarakhovana_do_fashistskikh_organizacij/2015-02-13-16240)
43. Звернення до Президента України та академічної спільноти світу. Критика. 19.09.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/appeal-ukrainian-president-and-international-academic-community>
44. Донецьк переїхав до Вінниці. ВВС Україна. 04.11.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://web.archive.org/web/20211105142601/https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141104\\_donetsk\\_university\\_vinnitsia\\_sx](https://web.archive.org/web/20211105142601/https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/11/141104_donetsk_university_vinnitsia_sx)
45. На оккупированной части Донбасса на изучение украинского языка выделяют 22 минуты в неделю. Радіо Свобода. Стаття від 09 листопада 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.radiosvoboda.org/a/28106735.html?fbclid=IwAR10oHER7Au5BhKNS5iOGRFaBpIS\\_SNwj2S1FnkEYQSyUhpDmuchDJiA-HE](https://www.radiosvoboda.org/a/28106735.html?fbclid=IwAR10oHER7Au5BhKNS5iOGRFaBpIS_SNwj2S1FnkEYQSyUhpDmuchDJiA-HE)
46. А. Долманжи. В ОРДЛО немає жодного україномовного дитсадка, школи чи вишу – мовний омбудсмен. Інформаційне агентство УНІАН. 19.02.2021 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unian.ua/war/zakon-pro-movumovniy-ombudsmen-rozpoviv-pro-utiski-ukrajinskoji-movi-v-ordlo-novini-donbasu-11327480.html>
47. А. Воробйова. Як Росія порушує право на освіту під час окупації: кваліфікація за міжнародним правом. ZMINA. 04.03.2023 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zmina.info/articles/yak-rosiya-porushuye-pravo-na-osvitu-pid-chas-okupacziyi-kvalifikacziya-za-mizhnarodnym-pravom/>
48. ЗВІЛЬНЕННЯ МІСТ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ. Державний архів Донецької області [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://dn.archives.gov.ua/do-5-yi-richnyczy-zvilnennya-mist-doneczkoyi-oblasti-vid-rosijskoyi-okupacziyi/>

49. БУРне волонтерство: історія одного з найвпізнаваніших всеукраїнських рухів. 22.08.2020 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://gluzd.org.ua/articles/burne-volonterstvo-istoriia-odnoho-z-naivpiznavanishykh-vseukrainskykh-rukhiiv/>
50. Будуємо разом. Юрко Дідула про ініціативу «Будуємо Україну разом». The Ukrainians.9.02.2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://theukrainians.org/buduyemo-razom/?fbclid=IwAR0j7oAtUjhQc-kxDILKX7i7TXIVNsrBY7DHcr8tqAZHVdDb3CiZKhPrspE>
51. «Будуємо Україну разом» – проект, що будує довіру. Радіо. Свобода.26.06.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28580228.html>
52. Громадські простори на Донеччині створюють умови для об'єднання та розвитку громад.bahmut in ua. 08.08.2018
53. Сторінки в соціальній мережі Facebook. «Вільна хата»: <https://www.facebook.com/vilha.ua>;«Теплиця»: <https://www.facebook.com/groups/898581966872487/user/100064181581394>;«Druzi»: <https://www.facebook.com/druzifreespace>
54. «Тотальна українізація почнеться зі Сходу» – Анжеліка Рудницька. Радіо Свобода.23.04.2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29120365.html> ;
55. Дружківка: На площі Молодіжній в День Незалежності пройдуть «Ігри патріотів». 06267 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.06267.com.ua/news/2856471/druzkivka-na-plosi-molodiznij-v-den-nezaleznosti-projdu-igri-patriotiv>;
56. Фестиваль «З країни в Україну». 6262 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.6262.com.ua/afisha/3336/festival-z-kraini-v-ukrainu> ;
57. «День Народження Країни»: у Слов'янську вчетверте пройде фестиваль пригод. Вчасно. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://vchasnoua.com/news/den-narodzhennia-krainy-u-sloviiansku-vchetverte-projde-festyval-pryhod>

58. На Донеччині став традиційним фестиваль вертепів. Урядовий кур'єр [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/na-donechchini-stav-tradicijnim-festival-vertepiv/>
59. Осінь у Нью-Йорку. Як у прифронтовому селищі на Донеччині влаштували літературний фестиваль. Texty.org.ua 25.10.2021 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://texty.org.ua/articles/104763/new-york-lit-festival/>
60. У Маріуполі загинув історик і письменник Сергій Буров. Суспільна культура. 21.04.2022 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://suspilne.media/231120-u-mariupoli-zaginuvt-istorik-i-pismennik-sergij-burov/>
61. Сайт проєкту МетаМісто:Схід [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ostrivplatform.com/kodmista>